

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών

— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

Σχολή Οικονομικών & Πολιτικών Επιστημών
Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης & Δημόσιας Διοίκησης

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Θέμα:

"Γ. Σεφέρης· ένας νομπελίστας της Δημόσιας Διοίκησης"

του φοιτητή: Ορέστη Ν. Στάμου

Επιβλέπουσα: Μαρία – Ηλιάνα Πραβίτα, Λέκτορας

Αθήνα, Σεπτέμβριος 2018

Εξώφυλλο: «Πορτρέτο του Γ. Σεφέρη», του Θανάση Μακρή, από την περιστασιακή έκθεση του ιδρύματος Β. & Μ. Θεοχαράκη, με τίτλο: «Όταν το φως χορεύει, μιλώ δίκαια», Αθήνα, Ιανουάριος 2018.

*«...το να είσαι μικρός και κακομοίρης μήτε η πολιτική το συγχωρεί
μήτε τίποτε που ν' αξίζει στον κόσμο».*

Γ. Σεφέρης, Χειρόγραφο Σεπ. '41

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στην παρούσα εργασία το στόχαστρο τέθηκε στον νομπελίστα της Δημόσιας διοίκησης, Γιώργο Σεφέρη αλλά και στην βασική ανίχνευση της διαρρηκτικής, μα και διφυούς προσωπικότητάς του. Παρακολουθώντας την αλλεπάλληλη διαδοχή των καθοριστικών για την ζωή του πολιτικών και ιστορικών γεγονότων, αναδεικνύεται το βασικό δίπολο, στη βάση του οποίου συστήνεται η προσωπικότητα του Γιώργου. Ο δρόμος της ανάγκης και αυτός της ποίησης, διαδρομές που δυναμικά συγκρούονται. Εξ αυτών, ο ρόλος αφενός του ανώτερου διοικητικού λειτουργού, του διπλωμάτη και αφετέρου η ποιητική του φύση, διαχρονικά μάχονται στο προσαρμοσμένο για τον ποιητή, ιστορικο-πολιτικό πεδίο. Αποκύημα τους, ο επώδυνος διχασμός· μία διαρκής αμφιταλάντευση σε δύο καταλυτικές και αμφίρροπες διαστάσεις. Όμως, μέσα από την πολύκροτη πάλη των δύο σημαντικών αυτών εκφάνσεων, πάντα θα μιλά ο επίκαιρος ποιητής Σεφέρης, αποτελώντας θεμέλιο και ξεχωριστό σταθμό στην ιστορία των Ελληνικών γραμμάτων.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ο δικός μου Γιώργος δεν ταξίδεψε πολύ.

Είδε σκοτάδι, μα το μετέτρεψε σε φως.

Είδε διχόνοια, μα την ονόμασε αγάπη.

Είδε το τέλος, μα το φαντάστηκε αρχή.

Ο δικός μου Γιώργος είδε τον άνθρωπο να συζητά με το τέρας, μα δεν απόρησε.

Είδε τον άνθρωπο να συνεργάζεται με τον άνθρωπο, μα δεν ανησύχησε.

Είδε τον άνθρωπο μονάχο του, μα δεν τον εγκατέλειψε.

Ο δικός μου Γιώργος κάνει όνειρα κάτω απ' τον ήλιο για να ζηλεύει το φεγγάρι.

Στην ατυχία χαμογελά, για να απορρίψει η μοίρα.

Στα αναπάντεχα υπομένει, για να πλανιέται ο χρόνος.

Ο δικός μου Γιώργος δεν είναι μήτε ποιητής, μήτε διπλωμάτης. Είναι οι δικοί μου άνθρωποι, και τους ευχαριστώ όλους.

Διακρίνοντας, αλλά και αδικώντας πολλούς, ευχαριστώ ξεχωριστά:

Την επιβλέπουσα της εργασίας, κ. Μαρία – Ηλιάνα Πραβίτα, η διακριτικά ηχηρή παρουσία της οποίας αποτέλεσε φωνή λογικής και συναίνεσης σ' όλη τη διάρκεια αυτού του εγχειρήματος.

Τον καθηγητή κ. Αντώνη Μακρυδημήτρη, πρωτοπόρο εισηγητή ανάλογων θεμάτων κι ως εκ τούτου εμπνευστή και πνευματικό αρωγό.

Τον φίλο μου, Παναγιώτη Δούμα, ακούραστο συνοδοιπόρο μιας διαδρομής ταπεινών ιδεών, που σαν καταπιαστεί μαζί τους όμως, γεννούν μύθους.

Κλείνοντας, για να ξεκινήσω, ευχαριστώ τη μητέρα μου, την παντοτινή Ιθάκη των στοχασμών και των αναζητήσεών μου.

Ορέστης Ν. Στάμου
Μεταμόρφωση, Οκτώβριος 2018.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	4
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	5
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	8
ΜΕΡΟΣ Α'	10-21
ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΧΡΟΝΙΑ: (1900-1925)	
ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ	11
A.I.	11-14
1900-1914	
A.I. I.	11
ΜΙΑ ΑΣΠΡΟΜΑΥΡΗ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ	
A.II.	15-21
1914-1925	
A.II.I.	15
ΕΝΑΣ ΝΕΟΣ· ΤΑΞΙΔΕΥΤΗΣ ΤΟΥ ΟΝΕΙΡΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΝΑΓΚΗΣ	
A.II.II	18
ΜΙΑ ΕΠΙΕΙΚΗΣ ΕΦΗΒΕΙΑ ΣΤΟ ΠΑΡΙΣΙ	
ΜΕΡΟΣ Β'	22-49
Ο ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΣΕΦΕΡΗΣ: (1925-1971)	
ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ	23
B.I.	24-32
1931-1940	
B.I.I.	24
ΠΡΩΙΝΑ ΚΑΜΩΜΕΝΑ ΜΕ ΟΜΙΧΛΗ	

B.I.II.	26
ΑΠΟ ΤΟ ΦΩΣ, Σ' ΕΝΑ ΣΚΟΤΑΔΙ ΑΚΤΙΣΤΟ	
B.I.III.	29
ΕΝΑ «ΥΠΗΡΕΤΕΙΝ» ΔΙΧΩΣ ΤΕΛΟΣ	
B.II. _____	32-39
1940-1944	
B.II.I.	32
ΟΛΟΜΟΝΑΧΟΣ, ΞΕΝΟΣ, ΠΑΝΤΑΞΕΝΟΣ	
B.II.II.	35
ΠΑΡΑΞΕΝΟΙ ΚΡΟΤΟΙ, ΑΙΜΑΤΗΡΟΙ	
B.II.III.	37
ΚΑΤΑΣΤΕΛΛΟΝΤΑΣ ΤΗΝ ΑΔΕΛΦΟΣΥΝΗ	
B.III. _____	39-49
1944-1971	
B.III.I.	39
ΣΤΗ ΝΑΡΚΗ ΤΗΣ ΑΔΙΑΦΟΡΙΑΣ	
B.III.II.	43
ΕΝΑ ΝΗΣΙ ΠΟΥ ΟΛΟ ΜΑΚΡΑΙΝΕΙ	
B.III.III.	46
ΑΣΠΑΛΛΑΘΟΙ ΤΙΜΩΡΙΑΣ ΚΑΙ ΥΠΕΝΘΥΜΙΣΗΣ	
ΜΕΡΟΣ Γ' _____	50-54
Ο ΕΠΩΔΥΝΟΣ ΔΙΧΑΣΜΟΣ	
ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ	51
ΑΝΤΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΩΝ	51
ΠΙΝΑΚΑΣ: Η ΥΠΗΡΕΣΙΑΚΗ ΣΤΑΔΙΟΔΡΟΜΙΑ ΤΟΥ ΓΙΩΡΓΟΥ ΣΤ. ΣΕΦΕΡΙΑΔΗ	55
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	58

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο ποιητής, ο πεζογράφος, ο ακούραστος δοκιμιογράφος αλλά και ο διπλωμάτης, διαγράφουν την εξελικτική πορεία ενός προσώπου, που αρέσκομαι να αποκαλώ: Γιώργος. Ο Γιώργος Σεφέρης μέσα από τα γραπτά του αποδεικνύει μία πανανθρώπινη μαρτυρία του αιώνα στον οποίο γεννήθηκε κι έδρασε, διαμορφώνοντας καθοριστικά την προοπτική απέναντι στην ιστορική και πνευματική ζωή της εποχής του.

Μοναδικός και βαθυστόχαστος, αναδύεται ο ποιητής Σεφέρης καθώς με γλαφυρό τρόπο επαναφέρει στη μνήμη αυτό ακριβώς που ένας μετέπειτα συγγραφέας χαρακτήρισε: «το πνεύμα ενός τόπου». Η φωνή της ποίησής του αντήχησε ηχηρά σε όλες τις εκφάνσεις της ανθρώπινης ύπαρξης και ψυχής. Το περιεχόμενό της εδράζεται στην πολύπλοκη ιδέα της συνέχειας και της αυθυπαρξίας των βασικών νοημάτων, που φέρουν τις ρίζες τους στο μακρινό παρελθόν. Ποίηση λοιπόν υψηλή μα και ανθρώπινη, με στόχαστρο τα αρχέτυπα πάθη του τόπου που τον απασχολεί και που μαρτυρεί μια φωνή ελληνική, λυρική και διαχρονικά ζωντανή. Εκτός, λοιπόν, της συντριπτικής καθαρότητας του βλέμματος που διέθετε, ο Σεφέρης καθίσταται ικανός να παρουσιάσει ένα μέλλον με μακροχρόνιες συνέπειες. Η ακρίβεια αυτή πολλές φορές ασυμβίβαστη με της γραφής τρόπο, δηλώνει το συγκεκριασμό της φήμης του, αρχικά ως ποιητή αλλά και της περισσότερης ανθρώπινης του πλευράς.

Ωστόσο, δεν αρκεί ο ποιητής για να διαμορφωθεί η εικόνα του Γιώργου, αφού αυτό αποτελεί απλώς το ήμισυ της ιστορίας. Ο ίδιος υπηρέτησε τη χώρα του ως ανώτατος δημόσιος λειτουργός, ήτοι διπλωμάτης, κατορθώνοντας να ανέλθει στην υψηλότετη επαγγελματική βαθμίδα, περατώνοντας την καριέρα του ως Πληρεξούσιος Υπουργός Α΄ στο Λονδίνο. Υπό αυτή την προοπτική, η επαγγελματική του πορεία συνδυάστηκε και με τις σημαντικές στιγμές της ιστορίας του τόπου του, συνδιαμορφώνοντάς την. Να μη λησμονηθεί ότι, κατά την διάρκεια του Β΄Π.Π. κι έπειτα στη δεκαετία του 1950, ο διπλωμάτης Σεφεριάδης έπαιξε καθοριστικό ρόλο ως κριτικός παρατηρητής των εξελίξεων. Κάτω απ' αυτό το πλαίσιο, αποκρυστάλλωσε τις βασικές του θέσεις για τις κινητήριες δυνάμεις που καθοδήγησαν τις παγκόσμιες υποθέσεις. Η ιστορία της ζωής του είναι λοιπόν η ιστορία αυτού του διχασμού ανάμεσα στις δύο αυτές ταυτότητες. Για το λόγο αυτό, στα κεφάλαια που ακολουθούν τον αποκαλώ με το μικρό του όνομα.

Στόχος λοιπόν της ανά χείρας εργασίας είναι να φωτιστεί η σκιερή πλευρά της προσωπικότητας, ενός ατόμου ολότελα διχασμένου. Θεωρώντας αναμενόμενη τη θέαση του Γιώργου ως αναγνωρισμένου ποιητή, υπογραμμίζουμε ότι κινητήρια δύναμη της εργασίας αναδεικνύεται η άλλη ταυτότητα. Στην προσπάθεια αυτή, στο Α΄ Μέρος της εργασίας, αναλύθηκαν τα πρώτα χρόνια της ζωής του, αλλά και τα

ερεθίσματα που δέχθηκε, από το αυστηρό περιβάλλον του. Στο Β' Μέρος, προσεγγίστηκαν διεξοδικώς τα ακρογωνιαία πολιτικά γεγονότα του αιώνα στον οποίο έζησε κι έγινε αναπόσπαστο κομμάτι των. Στο Γ' και τελευταίο Μέρος, επιχειρήθηκε τελικά να αποδοθεί σε αδρές γραμμές ο επώδυνος διχασμός· η δυναμική σύγκρουση μεταξύ ενός βαθυστόχαστου αισθαντικού ποιητή κι ενός αμείλικτα ανώτατου, διοικητικού λειτουργού.

Συναγομένων όλων αυτών, η πολυσχιδής αυτή προσωπικότητα θεωρήθηκε η βάση επί της οποίας σχεδιάστηκε και επιμελώς αναπτύχθηκε η απάντηση στο ερώτημα: Ο ποιητής Σεφέρης, έχει φθαρεί από το διπλωμάτη Σεφεριάδη ή του έχει αντισταθεί ;

ΜΕΡΟΣ Α΄
ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΧΡΟΝΙΑ
(1900-1925)

«Περάσαμε κάβους πολλούς πολλά νησιά τη θάλασσα
που φέρνει την άλλη θάλασσα, γλάρους και φώκιες.

[...]

Αράξαμε σ' ακρογιαλιές γεμάτες αρώματα νυχτερινά
με κελαηδίσματα πουλιών, νερά που αφήνανε στα χέρια
τη μνήμη μιας μεγάλης ευτυχίας.

Μα δεν τελειώναν τα ταξίδια.

Οι ψυχές τους έγιναν ένα με τα κουπιά και τους σκαρμούς
με το σοβαρό πρόσωπο της πλώρης
με τ' αυλάκι του τιμονιού
με το νερό που έσπαζε τη μορφή τους.

Οι σύντροφοι τέλειωσαν με τη σειρά,
με χαμηλωμένα μάτια. Τα κουπιά τους
δείχνουν το μέρος που κοιμούνται στ' ακρογιάλι.

Κανείς δεν τους θυμάται. Δικαιοσύνη».

Γ. Σεφέρης, «Αργοναύτες», Μυθιστόρημα δ', 1935.

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Το 1900, στη Ρι Φρανκ¹, μπορούσε κανείς καθημερινά ν' ακούσει όλες τις γλώσσες της Ευρώπης και αρκετές της Μέσης Ανατολής. Στην Σμύρνη, τον σημαντικότερο κόμβο της Ανατολής και τη δεύτερη μεγαλύτερη πόλη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οι Έλληνες ζούσαν δίπλα – δίπλα. Σπίτια στριμωγμένα όλα σ' ένα λαβύρινθο πίσω από το Κε – τη φαρδιά προκουαία, εκτεινόμενη ως την Πούντα. Μαζί, οι Μωαμεθανοί Τούρκοι αποτελούσαν τα δύο άκρα: τη διοικητική τάξη από τη μία πλευρά και τα φτωχότερα στρώματα από την άλλη,² ενώ βαθύτερα στην ενδοχώρα ζούσαν οι πολυπράγμονες έμποροι, οι Αρμένιοι.

Στους δρόμους και τα παζάρια, η πολυεθνική φυσιογνωμία της πόλης αναδεικνυόταν σ' ένα από τα κυριότερα χαρακτηριστικά της. Κάθε κοινότητα ήταν σφιχτά οργανωμένη με πυρήνα την θρησκεία της και τα μέλη της ζούσαν μαζί σε σαφώς οριοθετημένες και συνήθως ομοιογενείς συνοικίες, επιτρέποντας έτσι στους Τούρκους να αποδώσουν στην πόλη το διόλου τυχαίο παρατσούκλι «Γκιαούρ Ιζμίρ» - η Σμύρνη των Απίστων.

Σ' αυτήν την πόλη, λοιπόν, γεννήθηκε ο Γεώργιος Σεφεριάδης του Στυλιανού, στις 29 Φεβρουάριου, σύμφωνα με το παλιό Ιουλιανό ημερολόγιο ή στις 13 Μαρτίου, σύμφωνα με το νέο Γρηγοριανό ημερολόγιο της Δύσης.

Α.1. 1900-1914

Α.1.1. ΜΙΑ ΑΣΠΡΟΜΑΥΡΗ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ

*«Κι όμως ήταν γλυκό το κύμα
όπου έπεφτα παιδί και κολυμπούσα».³*

Το όνομα Σεφέρης απαντά για πρώτη φορά στα οικογενειακά αρχεία στις αρχές του 19ου αιώνα, όταν ο Σεφέρης⁴ Α(γ)ιναμπέιογλου παντρεύεται την κόρη ενός Οθωμανού τοπικού υπαλλήλου της Καισάρειας. «Ο γερό – Σεφέρης έκαμε εφτά παιδιά. Το πρώτο ήταν ο Πρόδρομος, ο πατέρας του πατέρα μου, γεννημένος στο 1820 ή 1821 [...] Ο

¹ Η κύρια εμπορική αρτηρία της πόλης της Σμύρνης, περιορισμένη την εποχή εκείνη, από διώροφα και τριώροφα εμπορικά και πάμπολλες επιχειρήσεις.

² Περιμένοντας τον Άγγελο, Ρ. Μπίτον, σ. 25-26

³ Γ. Σεφέρης, «Επί Σκηνής», Δ', 1966

⁴ Η λέξη σεφέρ στα τουρκικά, είναι δάνειο από τα αραβικά και συγγενική της λέξης «σαφάρι» στα αγγλικά. Οι κύριες σημασίες της λέξης στα Οθωμανικά της εποχής, αλλά και στα σύγχρονα Τουρκικά, είναι: πορεία, ταξίδι, εκστρατεία, εμπόλεμος κατάσταση, λέξεις που θα απηχίσουν αργότερα τόσο την προσωπική μοίρα του Γιώργου, ως εξορίστου από την πατρίδα του, όσο και την καριέρα του ως διπλωμάτη, αναγκασμένου να μετακινείται από το ένα μέρος στο άλλο.

Πρόδρομος, παντρεύτηκε στη Σμύρνη τη Χαρίκλεια Αγγελίδη που πέθανε πολύ νέα από κακοήθη πυρετό (30 Ιουνίου 1880). Το πρώτο από τα δύο αγόρια της ήταν, ο πατέρας μου Στέλιος, είχε γεννηθεί 1η Αυγούστου 1873».⁵ Ο θάνατος της μητέρας του, όταν ήταν μόλις 6 ετών, τον σημάδεψε όπως φαίνεται βαθύτατα για όλη του τη ζωή. Όπως και ο διασημότερος από τους γιους του, ο Γιώργος, ο Στέλιος ήταν κι αυτός ποιητής, ενώ ο πατέρας του Πρόδρομος κατέγραφε με λακωνική επισημότητα όλες τις γεννήσεις, γάμους και θανάτους της οικογένειας, στο εσώφυλλο μιας εγκυκλοπαίδειας του 1867. Χαρακτηριστική είναι η αναφορά του στον γάμο του γιου του Στέλιου: «*Ημέρα Κυριακή – Ο πρωτότοκος γιος μου [θα διαγράψει κατόπιν με έμφαση το μου] Στυλιανός, εννυμφεύθη την Δέσπω Γεωργίου Τενεκίδου. Ο γάμος τους έγινε εις την οικεία Τενεκίδου [...] Τους εύχομαι υγείαν, ομόνοιαν και εντυχίαν και να ζήσουν πολλά έτη με πανδαιμονίαν*».

Η Δέσπω, προερχόμενη από εύπορη και ισχυρή οικογένεια της εποχής, δεν θα μπορούσε να διαφέρει περισσότερο από το σύζυγό της. Ενώ ο Στέλιος ήταν ωραίος, εξωστρεφής ένθερμος ιδεαλιστής σ' ό,τι αφορούσε την πολιτική και τις τέχνες, ασυμβίβαστος στις απαιτήσεις που είχε από τους δικούς του, η Δέσπω Τενεκίδου μοιάζει στις λιγοστές φωτογραφίες που σώζονται, άχαρη, παχουλή και μάλλον απαθής.

Ακόμη, ο Γ. Θεοτοκάς δεν διστάζει να δημοσιεύσει την εξής προσωπική μαρτυρία για τον Στέλιο Σεφεριάδη:

Ήταν άνθρωπος με ζωηρή προσωπικότητα και πολύ κοινωνικός, χαμογελαστός με τους επισκέπτες του, πάντα άψογα ντυμένος, ατσαλάκωτος, με καλοχτενισμένο το γκρίζο γενάκι του. Αγαπούσε τις γυναίκες και τις περιποιόταν επιδεικτικά με χειροφιλήματα και τσιριμονιές της πριν από τα 1914 εποχής. Του άρεζαν τα αξιώματα, οι τίτλοι, τα σαλόνια, οι επίσημες σχέσεις. Στην κοινωνική ζωή φερόταν σαν κοσμικός, ευπροσήγορος, Ευρωπαίος, με τους δικούς του όμως καταλάβαινα πως ήταν αλλιώτικος: αυστηρός, αυταρχικός, Μικρασιάτης πατέρας της παλαιάς σχολής. Είχε ορισμένες αξιώσεις από τα παιδιά του [...] και συχνά φαινόταν οργισμένος επειδή δεν γινόνταν τα πράγματα όπως τα ήθελε.⁶

Από την άλλη, ο ίδιος ο Γ. Σεφέρης, γράφοντας στα γενέθλιά του, έξι χρόνια μετά το θάνατό της, θυμάται τη μητέρα του στο ημερολόγιό του με τον ακόλουθο τρόπο:

[...] Μια άγια γυναίκα με μια δύναμη αγάπης απέραντη. Αγαπούσε χωρίς εκείνες τις συμπαθητικές εξάρσεις που όλα τα χαλνούν. Θα 'λεγες πως το αίσθημά της φύτρωνε από την γη και κρατιότανε ριζωμένο. Δεν ήταν ποτέ

⁵ M2, σ. 62-63: 25 Μαΐου 1932

⁶ Σ/Θ, σ. 14-15

μετέωρο. Δεν μπορώ ποτέ να την δω μέσα σ' ένα σαλόνι. Παρουσιάζεται πάντα είτε στην ακρογιαλιά είτε μέσα στα αμπέλια και στα δέντρα.⁷

Όσο για τη Σμύρνη, τον τόπο που γεννήθηκε, αναφέρεται ονομαστικά μία και μοναδική φορά στα έργα του. Στο δημιουργικό κόσμο της φαντασίας του, ο Γιώργος ανήκει, όχι στην πόλη που έζησε και μεγάλωσε, αλλά στο ψαροχώρι που περνούσε τα καλοκαίρια της παιδικής του ηλικίας, μέχρι τα δώδεκά του χρόνια. Ένα μικρό χωριό, τριάντα χιλιόμετρα δυτικά από τη Σμύρνη, κατά μήκος της ακτής, τη Σκάλα, την οποία ο Γιώργος θα ζωντανέψει με τρόπο ιδιαίτερα γλαφυρό λίγα χρόνια αργότερα:

Η Σκάλα του Βουρλά [...] ήταν για 'μένα, ο μόνος τόπος που, και τώρα ακόμα, μπορώ να ονομάσω πατρίδα, με την πιο ριζική έννοια της λέξης: ο τόπος όπου βλάστισαν τα παιδικά μου χρόνια. Η Σμύρνη, ήταν το ανυπόφορο σχολείο, τα πεθαμένα, βροχερά, κυριακάτικα απογεύματα πίσω από το τζάμι, η φυλακή. Ένας κόσμος ακατανόητος, ξένος και μισητός. Η Σκάλα, ήταν ό,τι αγαπούσα. Όταν κοιτάζω καμιά φορά τα χρόνια εκείνα, δεν υπάρχει, νομίζω, στη Σμύρνη ένα πρόσωπο, ένα τοπίο, μία γωνιά που να μπορώ να θυμηθώ με στοργή. Η Σκάλα, ήταν ολωσδιόλου διαφορετική υπόθεση...⁸

Την υπόλοιπη ζωή του, ο Γιώργος δεν έπαψε ποτέ να θυμάται τον απλό, άμεσο λόγο των χωρικών και των ψαράδων της Σκάλας, με στοργή και θαυμασμό. Χρόνια αργότερα θα δηλώσει πως η καθοριστική αυτή εξάρτηση της παιδικής του ηλικίας επέδρασε καταλυτικά και στην ποίησή του:

[...] εκεί οι άνθρωποι, θαλασσινοί και χωριάτες, ήταν δικοί μου άνθρωποι. Οι δρόμοι, τα δέντρα, τ' ακρογιαλίες, ήταν οι δρόμοι, τα δέντρα και τ' ακρογιαλίες μιας δικής μου χώρας.⁹

Αυτός ο σαφής διαχωρισμός της παιδικής του ηλικίας ανάμεσα σε δύο κόσμους, θα εκδηλωθεί πολύ αργότερα. Πίσω του ωστόσο, ίσως να κρύβεται ένας άλλος, πολύ πιο ουσιώδης διχασμός τον οποίο μπορεί να ένιωθε υποσυνείδητα ήδη από τότε. Στα απομνημονεύματα της αδερφής του Ιωάννας¹⁰ περιγράφεται γλαφυρά ότι με το πέρασμα το χρόνου οι απαιτήσεις του Στέλιου, ειδικά όσον αφορά τον Γιώργο και τις διάφορες

⁷ Μ2, σ. 49: 29 Φεβρουαρίου 1932

⁸ Χ41, σ. 7-8

⁹ Στο ίδιο, σ. 8-9

¹⁰ Τα απομνημονεύματα της Ιωάννας, που δημοσιεύτηκαν 2 χρόνια μετά το θάνατο του Γ.Σ., αποτέλεσαν την κύρια πηγή που διαθέτουμε για τα νεαρά χρόνια του Γ.Σ.

πτυχές του, θα γίνονταν αφόρητα υπερβολικές, ένδειξη, πως η πίεση είχε ξεκινήσει, από τα πρώτα χρόνια.

Ο Γιώργος πήγε για πρώτη φορά στο σχολείο, όταν ήταν έξι ετών (1906), στη γειτονική του σπιτιού του, σχολή Αρώνη. Δύο χρόνια αργότερα, η έκρηξη του κινήματος των Νεότουρκων (1908) επέφερε σημαντικές μεταρρυθμίσεις στο εκπαιδευτικό σύστημα των Οθωμανικών υπηκόων, υποχρεώνοντας τον διευθυντή του σχολείου Χρήστο Αρώνη να θέσει επιτυχώς τη σχολή υπό Γαλλική κηδεμονία. Έτσι, σύντομα ο νεαρός Σεφεριάδης βρέθηκε να φοιτά στο πλέον μετονομασμένο Ελληνογαλλικό Λύκειο Χρ. Ν. Αρώνη και να διδάσκεται ως υποχρεωτική γλώσσα τα γαλλικά.

Τα γαλλικά, διαδραμάτισαν καιρίο ρόλο στη μόρφωση του Γιώργου. Το πρώτο σωζόμενο γράμμα του, με ημερομηνία 2 Ιουνίου 1908, απευθύνεται στον πατέρα του, ο οποίος είχε παραμείνει στην Σμύρνη, ενώ η υπόλοιπη οικογένεια είχε μετακομίσει στην εξοχή. Γεμάτο μουτζούρες και ορθογραφικά λάθη¹¹ μα και με τις απόπειρες του Γιώργου, να κάνει επίδειξη των ικανοτήτων του σε γλωσσικές φιοριτούρες και επισημότητες, μας δίνει μια συγκινητική εικόνα της άφιξης της οικογένειας εκεί και υπογράφεται με απόλυτη και πλήρη σοβαρότητα: Γεώργιος Στυλιανού Σεφεριάδης.¹² Σύντομα ο Γιώργος θα αλληλογραφεί με τον πατέρα του στα γαλλικά, μια γλώσσα, στην οποία διαθέτει την ίδια, αν όχι μεγαλύτερη, ευχέρεια στο γραπτό λόγο, με τα ελληνικά.

Το Σεπτέμβριο του ίδιου χρόνου, λίγο πριν την έναρξη του σχολικού έτους, μια σαρκαστική αναφορά στην αλληλογραφία με τον πατέρα του, με θέμα τα μαθήματα της Τετάρτης τάξης - ενώ ο ίδιος το έτος εκείνο επρόκειτο να φοιτήσει στην Τρίτη - αναδεικνύει την μεγάλη πίεση που του ασκούσαν για τις σχολικές επιδόσεις. Αναδρομικά ιδωμένο, το ανέμελο αυτό γράμμα υπήρξε πιθανότατα προφητικό της βαθιάς μελλοντικής πικρίας, που θα γινόταν όλο και πιο έντονη τα επόμενα χρόνια, ανάμεσα σε πατέρα και γιο. Μιας πικρίας συνδυασμένης με τη Σμύρνη των συμβιβασμών, την οποία και θα υποχρεωθεί τον Αύγουστο του 1914 να εγκαταλείψει μαζί μ' όλη την οικογένειά του, μπαρκαρώντας για τον Πειραιά.

¹¹Τα ορθογραφικά λάθη, ίσως εξηγούνται με όσα λέει για τα σχολικά χρόνια του ποιητή, στο Ελληνογαλλικό Λύκειο Χρ. Αρώνη, ο στενός του φίλος Ν.Χ. Αρώνης: «Ο Γιώργος ήταν ένα καλό, ευάγωγο και ευαίσθητο αγόρι, που σαν μαθητής, δεν ξεπερνούσε το μέσο όρο προκοπής και διάκρισης. Καμία ένδειξη για το ξαφνικό ξεπέταμά του και την κατοπινή μεγαλοσύνη του.» (Αναθυμήματα από την εφηβεία του φίλου μου Γ. Σεφέρη, Εκδόσεις Ενώσεων Σμυρναίων, 1984, σ. 12).

¹² Μια λεπτομέρεια μάλλον σημαντική, αφού ο κόσμος που ο Σεφέρης μισούσε παιδιά, δεν ήταν άλλος από τον κόσμο του πατέρα του. Αυτός πρέπει να ήταν ο κόσμος, που ανάγκασε τον εκ φύσεως αριστερόχειρα Γιώργο να μάθει να κρατά την πένα στο δεξί.

Α.Π. 1914-1925

Α.Π.Ι. ΕΝΑΣ ΝΕΟΣ· ΤΑΞΙΔΕΥΤΗΣ ΤΟΥ ΟΝΕΙΡΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΝΑΓΚΗΣ

*«... μ' εκείνους που έμειναν μ' εκείνους που έφυγαν
μ' άλλους που θα γυρίζανε αν μπορούσαν».¹³*

«Έφτασα στην Αθήνα τον καιρό που άρχιζε ο μεγάλος Διχασμός [...] εμείς που ερχόμασταν από το σκλαβωμένο Έθνος, που είχαμε ανατραφεί μόνο με μια λαχτάρα, την Ελλάδα ήμασταν οι Τουρκόσποροι».¹⁴ Εκείνο το Φθινόπωρο του 1914, όταν όλα τα Ευρωπαϊκά Έθνη όδευαν προς τον πόλεμο, η οικογένεια Σεφεριάδη εγκαθίσταται σ' ένα διαμέρισμα της οδού Κοδριγκτώνος στην Αθήνα.

Ένα μήνα μετά, ο Γιώργος εγγράφεται στο πρότυπο Γυμνάσιο, κάτω από την Ακρόπολη. Στην τελευταία τάξη έρχεται για πρώτη φορά σε επαφή με την Αντιγόνη του Σοφοκλή στο αρχαίο ελληνικό πρωτότυπο, με την Απολογία του Σωκράτη, του Πλάτωνα αλλά και με τους ποιητές της επαναστάσεως, Δ. Σολωμό και Α. Κάλβο.

Την ίδια περίοδο, η ελαχιστοποίηση των πόρων της οικογένειας ώθησε τον Στέλιο στην δημιουργία και οριοθέτηση νέου επαγγελματικού πλαισίου. Τα γεγονότα της Σάμου του 1912¹⁵ τον είχαν κάνει γνωστό σ' όσους είχαν τη δύναμη να ασκήσουν επιρροή στον επαγγελματικό του χώρο με αποτέλεσμα να εκλεγεί παμψηφεί στην έδρα του Διεθνούς Δικαίου, στο μόνο πανεπιστήμιο της εποχής, το Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Στον πολιτικό χώρο, ο βασιλιάς Κωνσταντίνος αποπέμπει τον τότε Πρωθυπουργό Ε. Βενιζέλο. Οι δύο ισχυροί άνδρες, γίνονται οι ίδιοι τα υποκείμενα ενός διχασμού με Εθνικές διαστάσεις, με τον Βενιζέλο να τάσσεται υπέρ της Αντάντ και της ένταξης της Ελλάδας στον πόλεμο στο πλευρό των Μ. Δυνάμεων και τον Κωνσταντίνο να προάγει - λόγω της ανεπτυγμένης γερμανοφιλίας του - την πολεμική ουδετερότητα της χώρας. Είναι αναμφίβολο, πάντως, πως ο διχασμός αυτός στη διάρκεια του Α' Π.Π., αποτέλεσε απαρχή για τον ύστερο Εμφύλιο πόλεμο, που ξέσπασε κατά την διάρκεια του Β' Π.Π.

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός όμως ότι, όπως οι περισσότεροι Έλληνες που είχαν φύγει από την Οθωμανική Αυτοκρατορία για να ζήσουν στην

¹³ Γ. Σεφέρης, «Το σπίτι κοντά στη θάλασσα», 1946

¹⁴ Χ41, σ. 10

¹⁵ Η Ιωάννα Τσάτσου αναφέρει ότι το 1912, όταν ξεσπά το Α' Βαλκανικός Πόλεμος στη Μακεδονία, ο Στέλιος βρισκόταν στη Σάμο, ασκώντας τις διπλωματικές και γλωσσικές του ικανότητες στην υπηρεσία του Γάλλου Γενικού Προξένου της Σμύρνης, προάγοντας τα ιδιαίτερα συμφέροντα του Σοφούλη, για τον οποίο είχε βρεθεί ξανά στη Σάμο τέσσερα χρόνια πριν (1908), ΙΤ, σ. 19

Ελλάδα, έτσι και ο ίδιος ο Στέλιος, ταυτίστηκε απόλυτα με τον Βενιζέλο. Ο Στέλιος παρέμεινε πιστός στις αρχές αυτές καθώς και στους πολιτικούς παράγοντες με τους οποίους μοιραζόταν τις ίδιες ιδέες. Η δε εκλογή του στην πανεπιστημιακή έδρα είχε ισχύ μόνο εφόσον ο Βενιζέλος παρέμενε στην εξουσία. Έτσι, η επικείμενη παραίτηση του Βενιζέλου στις 22 Σεπτεμβρίου 1915, στέρησε την ακαδημαϊκή θέση στον ίδιο, ο οποίος και δύο μήνες αργότερα, εγκατέλειψε την Ελλάδα και εγκαταστάθηκε στο Παρίσι, όπου και ιδιώτευσε.

Ο πατέρας Σεφεριάδης φαίνεται, λοιπόν, να έφτασε στο Παρίσι, στις αρχές Δεκεμβρίου, καθώς στα μέσα του μήνα, σε απάντηση της πρώτης επιστολής του γιου του Γιώργου, γράφει:

Θέλω να είσαι πρώτος, πρώτος σ' όλα. Πρόσεχε σε ό,τι κάνεις, σε ό,τι μελετάς, σε ό,τι γράφεις, σε ό,τι λες συλλογίσου δυο φορές πάντα.¹⁶

Παρά τις όποιες εσωτερικές εντάσεις, η οικογένεια Σεφεριάδη δείχνει να είναι πολύ στενά δεμένη. Η συμβίωση με τον πατέρα του μπορεί να φαινόταν δύσκολη στον Γιώργο, όμως δεν υπάρχει αμφιβολία πως ολόκληρη η οικογένεια θα επιθυμήσει ιδιαίτερα τον Στέλιο.¹⁷

Την πατρική παρουσία αντικαθιστά προσωρινά ο επιστήθιος φίλος και κατά πέντε χρόνια μεγαλύτερος φίλος του Γιώργου, Νίκος Αρώνης. Μαζί, θα βιώσουν τα ταραγμένα πολιτικά γεγονότα της εποχής. Στις 18 Νοεμβρίου, ξεσπούν στους δρόμους της Αθήνας μάχες μεταξύ Βενιζελικών και Βασιλικών, τα λεγόμενα «Νοεμβριανά», τα οποία όπως εξομολογείται αργότερα ο Γιώργος «θύμισαν καταπληκτικά, τα καμώματα των Τούρκων».

Τα «Νοεμβριανά» είναι το βάπτισμα του πυρός για τον Γιώργο στον πολυτάραχο χώρο της Ελληνικής εσωτερικής πολιτικής. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά:

Ανήκω στη γενιά του Διχασμού, αλλά δεν είμαι φανατικός. Την κρίση εκείνη την έζησα κατάσαρκα. Αλλά η εμπάθεια δεν είναι το κλίμα μου. Και στους καιρούς ακόμη, που είχαν αποχαλινωθεί τα πιο τυφλωτικά πάθη, η ροπή μου ήταν, να προσπαθώ να καταλάβω, την άποψη του άλλου. Είμαι περισσότερο άνθρωπος του διαλόγου παρά της γροθιάς. Αν έζησα σ' έναν κόσμο που προτιμούσε να σπάζει κεφάλια, δυναμικό, καθώς τους αρέσει να λένε, δεν τον εθαύμασα. Τη δύναμη τη βλέπω αλλού.¹⁸

Όσο κι αν προσπαθήσει αργότερα, δεν θα μπορέσει ποτέ ξανά να ανακτήσει το αίσθημα πολιτικής αθωότητας το οποίο πάντα το συνδέει με

¹⁶ Γ.ΙΙΙ.106: Ο Στέλιος προς τον Γ.Σ., 11 Δεκεμβρίου 1915

¹⁷ Περιμένοντας τον Άγγελο, Ρ. Μπίτον, σ. 59

¹⁸ Χ41, σ. 12

τα χρόνια της Σκάλας: «Ποιος ξέρει αν η ζωή μου έγινε όπως έγινε και ξετυλίχτηκε πάνω σε δύο παράλληλους δρόμους – ένα δρόμο υποχρεώσεων, υπομονής και συμβιβασμών κι έναν άλλον όπου περπάτησε χωρίς συγκατάβαση, ελεύθερο, το βαθύτερο εγώ μου – είναι γιατί γνώρισα κι έζησα τα χρόνια εκείνα δύο κόσμους ξεχωρισμένους καθαρά: τον κόσμο του σπιτιού της πολιτείας και τον κόσμο του σπιτιού της εξοχής».¹⁹ Ωστόσο, είτε ο Γιώργος ήταν έτοιμος να το συνειδητοποιήσει, είτε όχι, η Αθήνα θα γίνει η δεύτερη πατρίδα του, ο τόπος όπου πάντα θα επιστρέφει στο μέλλον.

Τον Μάιο του 1917, κι ενώ στον πολιτικό χώρο παίζεται η τελική παρτίδα ανάμεσα στο Βενιζέλο και τον βασιλιά, ο Γιώργος αποφοιτά από το Πρότυπο Γυμνάσιο και γράφεται στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Ένα μήνα αργότερα, ο βασιλιάς αυτοεξορίζεται και ο Βενιζέλος, οριστικοποιεί επίσημα την είσοδο της χώρας στον Α' Π.Π., στο πλευρό της Αντάντ. Οι συνθήκες, για την επαγγελματική επιστροφή του Στέλιου στην Αθήνα, ήταν καλύτερες από κάθε προηγούμενη φορά.²⁰ Ο ίδιος όμως, παρά τον διόλου συγκρατημένο ενθουσιασμό του για τον θρίαμβο του Βενιζέλου παραμένει στο Παρίσι. Προτείνει μάλιστα στην οικογένειά του να τον ακολουθήσει, αφού η επιλογή του να μην επιστρέψει, οφείλεται στην ακέραη αποφασιστικότητά του να τη φροντίσει κι όχι σε μια οποιαδήποτε διάθεση αποφυγής των υποχρεώσεών του προς αυτήν.

Τον Ιούνιο του 1918, αφού λαμβάνεται η τελική απόφαση της μετακινήσεως από την Δέσπω, εκείνη με την οικογένειά της, ξεκινά να διασχίσει την Ευρώπη, που σπαράσσεται από τον πόλεμο. Στις 21 Ιουνίου και καθώς βρίσκονται στην πρώτη στάση τους στις Γαλλικές Άλπεις, ο Στέλιος, μ' ένα γράμμα του, τους πληροφορεί πως το Παρίσι δέχεται βομβαρδισμούς από τους Γερμανούς. Ο ίδιος θα επιλέξει να τους παραλάβει αυτοπροσώπως, για να βρεθούν τελικά ξανά ενωμένοι στις 14 Ιουλίου, σ' ένα πολυτελές διαμέρισμα, κοντά στην Πλατεία Ετουάλ ²¹, στο Παρίσι.

¹⁹ Χ41, σ. 8-9

²⁰ Ο Στέλιος πρέπει να γνωριζόταν προσωπικά με τον Βενιζέλο, όπως αποδεικνύουν φωτογραφίες που τραβήχτηκαν λίγους μήνες αργότερα και αναπαριστούν τον Στέλιο ανάμεσα στους στενούς συνεργάτες του Βενιζέλου, μπροστά από την Ελληνική Πρεσβεία στο Παρίσι.

²¹ Στο παράρτημα του Μ8 αναφέρεται η ημερομηνία άφιξης: «Θα ήταν οι τελευταίες μέρες του Ιουλίου του 1918». Τοποθεσία κατοικίας στο Παρίσι, Μ7, σ. 54: όταν ο Γιώργος θα περάσει από εκεί το 1957, το κτήριο έχει μετατραπεί στο «Ceramic Hotel».

Α.ΙΙ.ΙΙ. ΜΙΑ ΕΠΙΕΙΚΗΣ ΕΦΗΒΕΙΑ ΣΤΟ ΠΑΡΙΣΙ

*«Γυρίσαμε· πάντα κινάμε για να γυρίσουμε
στη μοναξιά, μια φούχτα χρώμα, στις άδειες παλάμες».²²*

Τους πρώτους εκείνους μήνες της παραμονής του κι ενόσω περιμένει να εγγραφεί και να αρχίσει να σπουδάζει νομικά στη Σορβόνη, ο Γιώργος αρχίζει να ασχολείται με μεταφράσεις, ενώ την ίδια εποχή, σε ένα γράμμα προς το φίλο του Αρώνη, γράφει:

[...] Εγώ κλαίω – γιατί ; Γιατί δεν ξέρω, γιατί έχω κάποιο κακό δαιμόνιο μέσα μου που με σπρώχνει προς τα ψηλά, προς τον γαλάζιο ουρανό, προς τον αγέρα, προς την αγάπη, ναι την αγάπη [...] Η μοίρα είναι κακιά. Πρέπει να σπουδάσω, να θάψω τη ζωή μου στα παγωμένα βιβλία που με περιμένουν [:] Για την μουσική κουφός, στραβός για την ποίηση, σχολαστικός στην αγάπη. Είναι δέκα μέρες, που αποφάσισα, να πνίξω την ποίηση που έχω μέσα για να το βγάλω από πάνω μου. Η ποίησή μου, είναι μια συνείδηση, που με δέρνει αλύπητα. Υποθέτω πως θα πάψω να πηγαίνω και στο θέατρο, γιατί άμα βλέπω κάτι καλό, με πιάνουν τα νεύρα μου και ζηλεύω και ζηλεύω και φοβούμαι.²³

Αν μη τι άλλο, στο γράμμα ο Γιώργος αφήνει να εννοηθεί πως τους τρεις μήνες που μεσολάβησαν από τον ερχομό του στο Παρίσι, κάτι άλλαξε ολωσδιόλου μέσα του. Οι νέες πιέσεις του πατέρα του, που διαδέχονται αυτές των σχολικών του χρόνων, κατευθύνουν την ενεργητικότητά του προς την ακαδημαϊκή μελέτη και τη μελλοντική του καριέρα.

Η πικρία του Γιώργου και η πόλωση που μοιράζει την σκέψη του ανάμεσα στις σπουδές και την κλίση του, εντείνουν τώρα ακόμη περισσότερο την ανάγκη να «θάψει» την ποίησή του. Έτοιμος να ξεκινήσει την πρώτη του ακαδημαϊκή χρονιά, ως φοιτητής στη νομική σχολή, ο κόσμος που αφήνει να κυριαρχήσει τώρα, είναι ο κόσμος της πολιτείας του Στέλιου.

Τους πρώτους μήνες του 1919, μόνος του ο Γιώργος στο δωμάτιο της πανσιόν όπου μένει, υποβάλλει τη ζωή του σε εξονυχιστική εξέταση. Τον βασανίζει η νοσταλγία της πατρίδας του. Την φορά αυτή, δεν πρόκειται μόνο για τη Σκάλα, αλλά μάλλον για τον οικείο κόσμο του Αιγαίου, που περιλαμβάνει τη Σκάλα, την Αίγινα, ακόμα και την Αθήνα: «πονώ ... για τον ήλιο μας, το φεγγάρι μας, τη θάλασσά μας, τον δρόμο μας, τις ματιές,

²² Γ. Σεφέρης, «Ένας λόγος για το καλοκαίρι», 1936

²³ ΓΝ.ΙΙ.Α: Υποφάκελος Αρώνης. Συνημμένος στο απόσπασμα αυτού του γράμματος, σώζεται ένας άδειος χάρτινος φάκελος με την ένδειξη: «1918 Σεπτέμβρης. Από σήμερα θάβω εδώ μέσα την ποίησή μου».

τα ξανθά μαλλιά της Ελλάδος», ενώ σ' ένα άλλο γράμμα προς τον φίλο του Αρώνη, συγκρίνει καυστικά αλλά με ιδιαίτερη σκληρότητα τον εαυτό του, σε σχέση μ' εκείνον:

[...] Εσύ κατόρθωσες να καταφέρεις κάτι στη ζωή, πάλεψες και νίκησες ενώ εγώ από τότες που άφηκα το σχολείο, δεν κατόρθωσα να κάνω τίποτα, για την ώρα είμαι ένα στρογγυλό - στρογγυλό μηδενικό.²⁴

Στις 2 Μαΐου 1919, η μητέρα του με την αδερφή του, λόγω ενός προβλήματος υγείας, θα αναχωρήσουν για την Ελλάδα. Το Φθινόπωρο του ίδιου έτους, θα επιστρέψει στην Ελλάδα και ο Στέλιος, αφήνοντας τον Γιώργο για πρώτη φορά μόνο. Η Πρωτοχρονιά του 1920 θα τον βρει βυθισμένο στη δυστυχία και την αυτοαπόρριψη. Ντρέπεται για την ανικανότητά του να αλλάξει τη ζωή του και την έλλειψη προόδου στις σπουδές του. Έχοντας ωστόσο ολοκληρώσει τις δύο πρώτες χρονιές των σπουδών του, τον επισκέπτεται ξανά ο πατέρας του, τον Ιούλιο του 1920, συνοδεύοντας τον Ε. Βενιζέλο.

Ο Έλληνας Πρωθυπουργός, ο οποίος λίγους μήνες νωρίτερα πέτυχε μια λαμπρή πολιτική και διπλωματική νίκη με την αποβίβαση των Ελληνικών δυνάμεων στο λιμάνι της Σμύρνης, θέτοντας τις προϋποθέσεις για την εκπλήρωση της Μεγάλης Ιδέας, είχε φτάσει για να επιτύχει μια ακόμα σημαντική νίκη. Μόλις ένα χρόνο μετά την συνθήκη των Βερσαλλιών, η οποία είχε επιβάλει τους όρους της ειρήνης ανάμεσα στις νικήτριες δυνάμεις και στην ηττημένη Γερμανία και Αυστρία, οι νικητές διαπραγματεύονταν μια νέα Συνθήκη, που θα συντελέσει στην υλοποίηση μεγάλου μέρους των ελπίδων για την ανάκτηση των χαμένων πατρίδων, τη Συνθήκη των Σεβρών.

Ανήμερα της υπογραφής της Συνθήκης, ο Στέλιος θα καλέσει ολόκληρη την οικογένεια να παραστεί στην αποχώρηση των επισήμων. Ο Γιώργος, όρθιος, χλωμός και περήφανος «εκεί μέσα, μουρμούρισε, υπογράφουνε την ανθρωπιά μας».²⁵

Το πρώτο εξάμηνο του 1921 και με τον Στέλιο ξανά στο Παρίσι, ο Γιώργος νιώθει πως η πίεση που δέχεται είναι περισσότερη από αυτή που μπορεί να αντέξει. Θα περάσει τους επόμενους μήνες πικραμένος σε απομόνωση, λίγα χιλιόμετρα έξω από το Παρίσι στο χωριό Σο, μελετώντας τα νομικά του βιβλία. Τις ίδιες μέρες θα γράψει στη μητέρα του: «Τις μέρες τις περνώ διαβάζοντας, όσο μπορώ για να καταφέρω τις εξετάσεις, τις οποίες υπερβαρέθηκα».²⁶ Θα κάνει μέχρι και τη σκέψη να έρθει έπειτα στην Ελλάδα: «Μα μου φαίνεται κάπως δύσκολο με τις καταστάσεις τις πολιτικές και δεν έχω απολύτως καμία όρεξη να

²⁴ ΓΝ.ΙΙ.Α (Υποφάκελος Αρώνης): Γ.Σ. προς τον Αρώνη, 19 Φεβρουαρίου 1919

²⁵ Γ.ΙΙΙ.16: Στέλιος προς τον Γ.Σ., 10 Αυγούστου 1920

²⁶ ΓΣ προς τη Δέσπω από το Σο, 4 Οκτώβρη 1921

φυλακιστώ στην Ελλάδα».²⁷ Τον Οκτώβριο του 1921, θα επιτύχει στις εξετάσεις του, λαμβάνοντας τη licence – πτυχίο νομικής.

Το Νοέμβριο, θα μετακομίσει σ' ένα φοιτητικό δωμάτιο στο Καρτιέ Λατέν και θα ξεκινήσει το διδακτορικό του στα νομικά. Αγανακτισμένος, θα μοιραστεί με την Ιωάννα τη σκέψη του:

*Θα μπορέσω άραγε να βρω τον καιρό που χρειάζομαι για την δική μου εργασία ή θα πεθάνω δικηγорώντας ;*²⁸

Ο νεαρός πλέον δικηγόρος δεν θα επιλέξει ούτε για μια στιγμή να περιθωριοποιήσει περισσότερο -απ' όσο ήδη έχει κάνει- τα συναισθήματα και να καταπιέσει τις αντιφάσεις που γεννώνται μέσα του. Η επιλογή του να θάψει την ποίησή του, θα ανακληθεί μονομιάς, με την συνειδητοποιημένη απόφασή του, το καλοκαίρι του 1921, να ξεκινήσει να γράφει ξανά.

Ενώ, λοιπόν, ένα γράμμα του Γιώργου βρίσκεται καθ' οδόν προς την μητέρα του, τον Σεπτέμβριο του 1922, ξεσπά η Μικρασιατική Καταστροφή. Ο Τουρκικός στρατός, καθοδηγούμενος από τον Κεμάλ, θα εξαπολύσει, στις 26 Αυγούστου, σφοδρότατη επίθεση σ' όλο το μήκος των Ελληνικών γραμμών. Η 9η Σεπτεμβρίου, μέρα εισβολής των Τουρκικών στρατευμάτων στη Σμύρνη, μνημονεύεται ακόμα και σήμερα ως ημέρα σταθμός στην ίδρυση του σύγχρονου, Τουρκικού κράτους.

Ο Γιώργος, ο πατέρας και ο αδερφός του Άγγελος, πληροφορούνται για τις παλινωδίες που λαμβάνουν χώρα στην περιοχή της Σμύρνης, κυρίως μέσω των διασυνδέσεων που διαθέτει ο Στέλιος, ενώ σύντομα πληροφορούνται πως τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειάς τους βρίσκονται ασφαλή στην Αθήνα, όπου η κατοικία των Σεφεριάδιδων θα μετατραπεί σε καταφύγιο για συγγενείς και φίλους, προερχόμενους από τον ξεριζωμό.

Στις αρχές του 1924, καθίσταται δεδομένο στην οικογένεια ότι ο Γιώργος θα επιστρέψει εντέλει στην Ελλάδα αμέσως μόλις ολοκληρώσει τις σπουδές του. Πριν από τα φοβερά γεγονότα του Σεπτεμβρίου του 1922, ο Στέλιος σχεδίαζε να περάσει ο γιος του τις εισαγωγικές εξετάσεις για το Υπουργείο Εξωτερικών στην Αθήνα. Τον Ιούνιο, ο Γιώργος συνεχίζει να βρίσκεται στο Παρίσι, το οποίο και αποφασίζει να εγκαταλείψει τον Νοέμβριο και μαζί μ' αυτό και τις διδακτορικές σπουδές του στη Σορβόνη. Χαρακτηριστικά, σε γράμμα προς τον πατέρα του αναφέρει: «*Τώρα είναι βέβαιο, πως δεν μπορώ να έρθω στην Αθήνα με περισσότερα χαρτιά απ' όσα είχα ...*».²⁹

²⁷ Γ.Σ. προς τη Δέσπω από το Σο, 4 Οκτώβρη 1921

²⁸ Γ.Σ. προς την Ιωάννα, 16 Νοεμβρίου 1921

²⁹ ΓΝ.Π.Ε1: Γ.Σ. προς τον Στέλιο, 16 Δεκεμβρίου 1924

Όπως ο ίδιος θα διαπιστώσει αργότερα, ο ανώτερος τίτλος ήταν επιθυμητός, όμως δεν ήταν απαραίτητη προϋπόθεση για την είσοδο στο Υπουργείο Εξωτερικών, κάτι που δεν ίσχυε και για τη γνώση μιας δεύτερης ξένης γλώσσας. Έτσι, την 1η Αυγούστου 1924, ο Γιώργος θα ταξιδέψει για το Λονδίνο, ώστε να εξοικειωθεί με την Αγγλική γλώσσα.

Τον Οκτώβριο, ο Γιώργος θα περιγράψει ζωνηρά στον αδερφό του την εμπειρία της θρυλικής ομίχλης του Λονδίνου. Σ' αυτή την ατμόσφαιρα, ο ίδιος αισθάνεται πως ζει στο βυθό της θάλασσας. Ακόμα και οι ζητιάνοι του Λονδίνου, του φαίνονται επίσημα ντυμένοι. Αυτοί οι άνθρωποι μοιάζουν με θύματα κάποιας συμφοράς που ξεπερνά τη φυσική τάξη.³⁰

Στις 11 Φεβρουαρίου του επόμενου έτους, ο Γιώργος βρίσκεται στη Μασσαλία, όπου επιβιβάζεται στο πλοίο, που θα τον μεταφέρει στην Αθήνα. Εκκινώντας μια νέα, πιστή, με τον εαυτό του συνήθεια, θα σημειώσει στο ημερολόγιό του:

*«Στις εφτά το πρωί το Pierre Loti άραξε στον Πειραιά: Ελλάδα. Τον περασμένο Ιούλιο έκλεισαν έξι χρόνια ξενιτιά, χωρίς διακοπή. Η μάνα μου περίμενε στο μουράγιο· είπε: Νυν απολύοις. Ελλάδα· η αναπόφευκτη δοκιμασία. Ήταν σωστό να μην μπορεί να γίνει αλλιώς».*³¹

³⁰ ΓΝ.ΙΙΙ.85: Γ.Σ. προς τον Άγγελο, 16 Οκτωβρίου 1924

³¹ Μ1, σ. 7: Δευτέρα 16 Φεβρουαρίου 1925

ΜΕΡΟΣ Β΄
Ο ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΣΕΦΕΡΗΣ
(1925-1971)

«Υποταχτήκαμε και βρήκαμε τη στάχτη.
Μας έλεγαν θα νικήσετε όταν αγαπήσετε.
Αγαπήσαμε και βρήκαμε τη στάχτη.
Μας έλεγαν θα νικήσετε όταν εγκαταλείψετε τη ζωή σας.
Εγκαταλείψαμε τη ζωή μας και βρήκαμε τη στάχτη.
Βρήκαμε τη στάχτη. Μένει να ξαναβρούμε τη ζωή μας,
τώρα που δεν έχουμε πια τίποτα. Φαντάζομαι, εκείνος
που θα ξανάβρει τη ζωή, έξω από τόσα χαρτιά, τόσα
συναισθήματα, τόσες διαμάχες και τόσες διδασκαλίες, θα
είναι κάποιος σαν εμάς, μόνο λιγάκι πιο σκληρός στη
μνήμη».

Γιώργος Σεφέρης, «Άντρας», 1937.

Η Αθήνα, στην οποία επιστρέφει ο Γιώργος εκείνο τον Φεβρουάριο, διαφέρει πολύ από τη πόλη που είχε αφήσει πίσω του σχεδόν επτά χρόνια νωρίτερα. Ο ξεριζωμός των Ελλήνων της Μ. Ασίας, σύντομα θα μετατρέψει την κοσμοπολίτικη πρωτεύουσα, σε υποδοχέα προσφύγων. Κάθε γωνιά της πόλης, κάνει πλέον εμφανή τα σημάδια της φτώχειας και της απόγνωσης. Το πιθανότερο μάλιστα είναι ότι ο πάλαι Μικρασιάτης δεν μένει ασυγκίνητος απ' όσα βλέπει και του υπενθυμίζουν την απώλεια της πατρίδας του.

Οι πολιτικές αναταραχές που ακολούθησαν τη Μικρασιατική Καταστροφή όμως, η αντεπανάσταση στην Ελλάδα και η εκτέλεση των Έξι³², ελάχιστα κινητοποιούν το ενδιαφέρον του. Ενώ λίγους μήνες νωρίτερα ο Βενιζέλος κατήργησε δια Δημοψηφίσματος τη Μοναρχία, κηρύσσοντας τη Δημοκρατία στην Ελλάδα, στην προκύπτουσα κοινοβουλευτική κυβέρνηση επικρατεί χάος. Λίγο αργότερα η δαφνοστεφανωμένη Δημοκρατία θα καταρρεύσει από το Στρατιωτικό Πραξικόπημα του στρατηγού Πάγκαλου³³. Ο Γιώργος ωστόσο, παρά τις σπουδές και τις βλέψεις του, δείχνει να ενδιαφέρεται τότε για την πολιτική, λιγότερο απ' ό,τι σε οποιαδήποτε άλλη στιγμή της ζωής του. Αργότερα θα θυμηθεί:

[...] δεν υπήρχε ανάμεσα στον πολιτικό κόσμο καμία φυσιολογία που να σε ελκύσει ή να σε τονώσει. Αισθανόμουν αδιαφορία και κάποτε αποστροφή για τις μηχανές των πολιτικών.³⁴

Σε μία άλλη από τις πολλές εκδηλώσεις πικρής απογοήτευσης, με διαστάσεις γενικευμένες και διάθεση διαπιστωτική, θα αναφέρει στο ημερολόγιό του:

[...] στην Ελλάδα. Πρόσεξε τον επιδερμισμό των ανθρώπων, την αμάθειά τους, την κακεντρέχειά τους, την ασυνειδησία τους. Οι διανοούμενοί μας, καταβροχθίζουν την τέχνη όπως οι κατσίκες την πρασινάδα. [...] Στην Ελλάδα υπάρχουν οι δύο ράτσες: η ράτσα του Σωκράτη και η ράτσα του Άνυτου, του Μέλητου και του Λύκωνα. Η πρώτη κάνει το μεγαλείο του τόπου και η δεύτερη, το ίδιο κάνει αρνητικά. Όσο υπάρχει η πρώτη,

³² Με το όρο «Δίκη των Έξι» έχει καταγραφεί στην Ελληνική ιστορία η δίκη ενώπιον εκτάκτου στρατοδικείου των θεωρούμενων ως υπευθύνων για τις συνέπειες της Μικρασιατικής Εκστρατείας.

³³ Το στρατιωτικό κίνημα της 25ης Ιουνίου του 1925, που οδήγησε στην πτώση του Πρωθυπουργού Μιχαλόπουλου και την ανεμπόδιστη άνοδο στην εξουσία του στρατηγού Θ. Πάγκαλου.

³⁴ Χ.41, σ. 20

χρειάζεται λοιπόν και η δεύτερη. Αλλά τώρα η πρώτη χάθηκε ολότελα και πάει.³⁵

Στις 22 Αυγούστου 1926, η διόλου προσφιλής δικτατορία του στρατηγού Παγκάλου ανατράπηκε, μετά από ένα νέο πραξικόπημα. Για τον Γιώργο δεν φαίνεται όμως ν' αλλάζει ουσιαστικά κάτι, αφού προσηλωμένος στον στόχο του, θα διαγωνιστεί τελικά την Κυριακή 19 και την Δευτέρα 20 Δεκεμβρίου 1926, όπου και θα επιτύχει την εισαγωγή του στο Υπουργείο Εξωτερικών. Για τα επόμενα δύο χρόνια, θα εργαστεί στη Διεύθυνση Κρυπτογραφίας.

Στο πολιτικό χώρο, ο Βενιζέλος επιστρέφει στο προσκήνιο τον Μάιο του 1928, όπου και βρίσκεται επικεφαλής μιας υπηρεσιακής κυβέρνησης η οποία επιβλέπει τις μετέπειτα εκλογές του Αυγούστου. Ο θρίαμβός του στις καλοκαιρινές εκλογές, μετά από χρόνια αναποτελεσματικών καβγάδων και στρατιωτικών παρεμβάσεων, σήμανε την αρχή της μόνης περιόδου σταθερής κοινοβουλευτικής διακυβέρνησης που γνώρισε η Ελλάδα ανάμεσα στους δύο παγκόσμιους πολέμους.

Στο Υπουργείο, η απόσπαση είχε έρθει από τον προηγούμενο Δεκέμβριο, μεταθέτοντας τον Γιώργο στο γραφείο της Κοινωνίας των Εθνών. Επιστρέφοντας από την επίσημη αποστολή του στη Γενεύη, στις 8 Αυγούστου κι αφού έχει ολοκληρώσει την αρχική, προκαταρκτική περίοδο υπηρεσίας, θα αναχωρήσει πλέον για το πρώτο του πόστο εκτός Ελλάδος.

B.1. 1931-1940

B.1.1. ΠΡΩΙΝΑ ΚΑΜΩΜΕΝΑ ΜΕ ΟΜΙΧΛΗ

*« ... κι ήταν ωραίο το πρόσταγμα που δέχτηκες να δώσεις
κι ήταν το χαμόγελό σου σαν έτοιμο σπαθί».³⁶*

Η 17η Αυγούστου θα βρει τον νεαρό διπλωμάτη στο Λονδίνο. Ο Γιώργος εργάζεται τώρα ως γραμματέας στο Ελληνικό Προξενείο, μια θέση, που κάθε άλλο παρά ευχαρίστηση φαίνεται να του προσφέρει:

[...] στις 10 φεύγω. Στις 10.20' είμαι στο Προξενείο. Εκεί κάνω την πιο σαχλή υπηρεσία που έκανα ποτέ μου, ως τη 1 (το γραφείο μου είναι ένα μπουντρούμι). Στις 11.30' παίρνω ένα φλιτζάνι ζουμί και δύο σάντουιτς και τελειώνω τη δουλειά μου ως τις 3 ή 4. Έπειτα φεύγω. [...] Ο προϊστάμενός μου στο προξενείο στενοκέφαλος, ανόητος και κακομοίρης.³⁷

³⁵ M1, σ. 20: 27 Σεπτεμβρίου 1925, σ. 13: 22 Αυγούστου 1925

³⁶ Ερωτικός Λόγος, Γ. Σεφέρης, 1930

³⁷ M2, σ. 16: Τρίτη 13 Οκτώβρη 1931

Πιθανότατα εγκλωβισμένος στις εσωτερικές και εξωτερικές συνθήκες, τα πολιτικά ζητήματα των ημερών δεν φαίνεται να απασχολούν καθόλου τον Γιώργο. Την περίοδο εκείνη, δείχνει να αδιαφορεί για τις διεθνείς εξελίξεις, ενώ παράλληλα αφιερώνεται στην αναζήτηση νέας κατοικίας, «με την ελπίδα να μπορεί να δουλέψει ήσυχχα και γερά».³⁸ Το ίδιο διάστημα μάλιστα, διατηρώντας σχέσεις με τους φίλους του στην Αθήνα, σύντομα θα καταστήσει σαφείς τις προθέσεις και τις φιλοδοξίες του σε σχέση με τη νέα του θέση, μέσα από ένα γράμμα στο Γ. Θεοτοκά:

*Δεν ήρθα εδώ για να λάμψω σαν επίδοξος διπλωμάτης [...] αν όμως μου τύχαινε μια ευκαιρία να υπηρετήσω τον τόπο πραγματικά και ωφέλιμα, θα ήμουν έτοιμος να κάνω ό,τι μπορώ.*³⁹

«Δεν έχω έναν άνθρωπο ούτε κοντά, ούτε μακριά μου», θα γράψει λίγες μέρες πριν την αιφνίδια μετάταξη του Έλληνα πρόξενου στο Λονδίνο. Ευθύς αμέσως, θα οριστεί επικεφαλής του Προξενείου και θα μετακομίσει πλησίον του. Σύντομα θα αναφέρει σε σχέση μ' αυτό:

*Κουβαλήθηκα εδώ στα διαμερίσματα του Προξενείου όπου πρόκειται να ζήσω μόνος. [...] Η εξωτερική ζωή ασήμαντη. Δεν μπορώ να κάνω τίποτα χωρίς αγάπη, χωρίς ενθουσιασμό. Ενθουσιασμός δεν είναι η σωστή λέξη. Ας πω κατάνυξη. Δεν μπορώ να κάνω τίποτα με ακρωτηριασμένους ανθρώπους ή σε καταστάσεις όπου εγώ είμαι υποχρεωμένος να κάνω τον ακρωτηριασμένο.*⁴⁰

Ωστόσο, περίπου ένα χρόνο μετά κι ενώ διανύει τους τελευταίους μήνες παραμονής του στο Λονδίνο, ο Γιώργος θα δείξει να ανησυχεί για το άμεσο επαγγελματικό του μέλλον. Το Υπουργείο θα ανακοινώσει τη μετάθεσή του στη γενέτειρά του τη Σμύρνη, ανακοίνωση την οποία όμως σύντομα θα ανακαλέσει. Μέλη από τους στενούς του κύκλους θα του μεταφέρουν, πως το όνομά του πρωταγωνιστεί για την κατάληψη της υπηρεσιακής θέσης στο Κάρντιφ, πληροφορία που σύντομα όμως θα διαψευστεί.

Τον Νοέμβριο του 1933, θα βρεθεί ξανά στην Ελλάδα και μάλιστα, για ακόμα μία φορά, στην υπηρεσία του Υπουργείου Εξωτερικών στην Αθήνα. Αυτή του η εργασία δεν φάνηκε να τον ενδιέφερε περισσότερο απ' ό,τι εκείνη στο Λονδίνο. Μετά από κενό μερικών εβδομάδων, διορίζεται στο γραφείο υπουργού, ενώ λίγους μήνες αργότερα στην Υπηρεσία Πρωτοκόλλου, όπου ασχολείται με μεταθέσεις διπλωματών. Στο πολιτικό σκηνικό δεσπόζει η δεύτερη απόπειρα δολοφονίας του Βενιζέλου, που

³⁸ Μ2, σ. 14: Τρίτη 20 Σεπτεμβρίου 1931

³⁹ Σ/Θ, σ. 95: ΓΣ προς τον Θεοτοκά, 24 Απριλίου 1932

⁴⁰ Μ2, σ. 80: Σάββατο 23 Ιουλίου 1932

επιχειρήθηκε έναν χρόνο νωρίτερα, ενώ η κυβέρνηση Τσαλδάρη με το κυβερνών Λαϊκό Κόμμα, που κέρδισε τις εκλογές έναντι του Βενιζέλου κι επιβίωσε του αποτυχημένου πραξικοπήματος⁴¹ με αρχηγό τον Ν. Πλαστήρα, οξύνουν ακόμη περισσότερο το κλίμα. Πρόκειται για μια περίοδο πολιτικού αδιεξόδου.⁴²

Β.1.Π. ΑΠΟ ΤΟ ΦΩΣ, Σ' ΕΝΑ ΣΚΟΤΑΔΙ ΑΚΤΙΣΤΟ

« ... είδα τα φίδια σταυρωτά με τις οχιές

πλεγμένα πάνω στην κακή γενιά

*τη μοίρα μας».*⁴³

Το 1935 υπήρξε ένα έτος ραγδαίων εξελίξεων, με απαρχή αυτών, το κίνημα που ξέσπασε το βράδυ της 1ης Μαρτίου. Εκείνη την Παρασκευή, αξιωματικοί πιστοί στο Βενιζέλο καταλαμβάνουν δύο στρατώνες στο κέντρο της Αθήνας. Απώτερη επιδίωξη, η αποτροπή της παλινόρθωσης της βασιλευόμενης δημοκρατίας, που αναπόφευκτα θα επιχειρούνταν - αφού δεν είχε ήδη επιδιωχθεί - από την αντιβενιζελική κυβέρνηση Τσαλδάρη. Το Κίνημα, όμως, σύντομα θα εξελιχθεί σε μια δίχως όρια αποτυχία, υποχρεώνοντας τον Βενιζέλο και τους πολιτικούς οπαδούς του να διαφύγουν για το εξωτερικό, σκορπώντας απογοήτευση στους υποστηρικτές τους: «θα 'λεγες πως η αποτυχία του Κινήματος είχε κόψει μονομιάς όλα τα κεφάλια του δημοκρατικού κόσμου».⁴⁴

Ο Γιώργος, διατηρώντας τις μέρες εκείνες τη θέση που είχε στο Υπουργείο Εξωτερικών και πάντα κατακυριευμένος από αισθήματα θετικά προς τον Βενιζέλο, έζησε σιωπηρά τα γεγονότα, τα οποία και επιλέγει να αξιολογήσει αργότερα χρονικά:

Το κίνημα της άνοιξης του '35 ήταν ένα τυπικά νεοελληνικό φαινόμενο, όπου τα πιο αντίθετα πράγματα είχαν περιπλακεί σε μίαν ανεκδιήγητη σύγχυση: μικροπολιτική, που εξουδετέρωνε μια μεγαλοφυΐα σαν του Βενιζέλου. Αθλιοι υπολογισμοί και ηρωισμοί. Επιπολαιότητα και ανταπάρνηση. Προδοσία και πόθος για δικαιοσύνη. Όλα αυτά μαζί έδωσαν τη χαριστική βολή στην Ελληνική Δημοκρατία και παραμέρισαν από την εθνική ζωή, ποιος ξέρει για πόσον καιρό, τα πιο προοδευτικά στοιχεία του

⁴¹ Τα ξημερώματα της 6 Μαρτίου 1933, την επομένη των Βουλευτικών Εκλογών της 5ης Μαρτίου, εκδηλώθηκε στην Αθήνα Στρατιωτικό Κίνημα με πρωταγωνιστή τον απόστρατο αντιστράτηγο και εκτός ενεργού πολιτικής ζωής από το 1924 Νικόλαο Πλαστήρα, που ανέλαβε αυτοβούλως προασπίζοντας τον «Εθνικό Συνασπισμό» να εμποδίσει το Λαϊκό Κόμμα να σχηματίσει κυβέρνηση. Το κίνημα του 1935, Βικιπαίδεια.

⁴² Περιμένοντας τον Άγγελο, Ρ. Μπίτον, σ. 199.

⁴³ «Γυμνοπαίδια», Γ. Σεφέρης, 1935

⁴⁴ Χ41, σ. 22

τόπου. Ήτανε μια τραγωδία και συνάμα ο εξευτελισμός μιας τραγωδίας, όπου όλα είχανε γίνει ανάποδα και αστόχαστα.⁴⁵

Τον ίδιο καιρό, θα θυμηθεί το συστηματικό διωγμό που γνώρισε στο Υπουργείο την περίοδο εκείνη, λόγω των συγκεκριμένων κατά τ' άλλα ιδεών του, εμμένοντας κυρίως όμως στην παθητικότητα του πολιτικού σκηνικού και των δρώντων εντός αυτού, με προεξέχοντα τον ίδιο τον Βενιζέλο:

Ακόμη και άνθρωποι σαν τον Παπαναστασίον [...] έμοιαζαν να τα έχουν χαμένα. Αισθανόσουν την εποχή εκείνη χωρίς κανένα στήριγμα, περιστοιχισμένος από ανθρώπους που δεν είχαν άλλο στο νου τους παρά να στήνουν μηχανές ή να γλιτώνουν από παγίδες. [...] και ο Βενιζέλος ακόμα, έκλεινε το κεφάλαιο εκείνο της ιστορίας μας και της δικής του [...] ο Βενιζέλος αναγνώριζε τη βασιλεία.⁴⁶

Με τους στρατηγούς Κονδύλη και Μεταξά στο τιμόνι της εξουσίας και τον αποδυναμωμένο Βενιζέλο να βρίσκεται αυτοεξόριστος στο Παρίσι, η πόλωση θα διογκωθεί με παρεμβάσεις από πλευράς της κυβέρνησης σε κάθε πτυχή της δημόσιας σφαίρας. Αποκορύφωμα των ενεργειών θα αποτελέσει βέβαια, η διεξαγωγή του δημοψηφίσματος⁴⁷ της 3ης Νοεμβρίου, όπου και θα επαναφέρει τον βασιλέα Γεώργιο Β' στην Αθήνα στις 25 του ίδιου μήνα.

Για τον Γιώργο, η μοναρχία συνδέεται άρρηκτα με τις σκοτεινές μέρες του ξεριζωμού των Ελλήνων της Σμύρνης και τα χειριστικά λάθη του βασιλέα. Σχολιάζοντας τα γεγονότα, θα κατηγορήσει τους επικεφαλής του κινήματος του 1935 για το κακότεχνο σχέδιό τους, ενώ δεν θα μπορέσει να συγχωρέσει ούτε τον ίδιο το Βενιζέλο, ο οποίος λίγο πριν το τέλος της ζωής του⁴⁸ ένα χρόνο αργότερα, αναγνώρισε ουσιαστικά τη μοναρχία:

Οπωσδήποτε, από τη μέρα που ο Βενιζέλος αναγνώρισε τη βασιλεία, ήμουν, από τη στενή άποψη της ντόπιας πολιτικής, φαρμακερά αποκλεισμένος. Δεν είχα κόμμα, αρχηγό ή συντρόφους. Αν δεν ήμουν υποχρεωμένος από την δουλειά μου, δε θα διάβαζα ούτε ελληνικές εφημερίδες.⁴⁹

⁴⁵ Χ41, σ. 20

⁴⁶ Στο ίδιο, σ. 22

⁴⁷ Με στρατιωτικό νόμο, υποχρεωτική ψήφο και ψηφοδέλτια διαφορετικών χρωμάτων για το υπέρ και το κατά, το 97,87% των έγκυρων ψήφων καταμετρώνται υπέρ της αποκατάστασης.

⁴⁸ Πάρα την όποια απογοήτευσή του, ο ίδιος στο Χειρόγραφο Σεπ. '41 θα γράψει: «Στις εκλογές ψήφισα το κόμμα του και, την άνοιξη του '36 πήγα στην κηδεία του στην Κρήτη. Τον έκλαψα, και μαζί του έκλαψα μίαν ολόκληρη εποχή πλατιάς πνοής, μεγάλων αγώνων και μεγάλων ονείρων».

⁴⁹ Χ41, σ. 24

Το 1936, η τελευταία δημοκρατικά αναδειχθείσα βουλή της περιόδου, θα αποτύχει να σχηματίσει κυβέρνηση, οδηγούμενη έτσι στην διακοπή των συνεδριάσεών της. Ο άρτι αφιχθείς βασιλέας, αποθαρρυσμένος από την έκβαση των εκλογών, θα δώσει εντολή σχηματισμού κυβέρνησης στον Ι. Μεταξά, επικεφαλής ενός μικρού ακροδεξιού κόμματος.⁵⁰ Σε διάστημα μόλις λίγων μηνών, ο Μεταξάς θα διαλύσει τη Βουλή και θα εισάγει έκτακτους νόμους, προκαλώντας άρση σε πολλά άρθρα του Συντάγματος της χώρας. Στην Αθήνα κηρύσσεται στρατιωτικός νόμος κι επιβάλλεται στον τύπο αυστηρή λογοκρισία. Για τον Γιώργο:

*Ανθρωπος με νοημοσύνη ασφαλώς (ο βασιλιάς), αλλά χωρίς ρίζες στον τόπο, χωρίς πνοή, χωρίς ακτινοβολία [...] έκαμε τίμιες εκλογές, και, μόλις σκόνταψε στις πρώτες δυσκολίες, βολεύτηκε και κόλλησε στην πιο εύκολη λύση: τη δικτατορία.*⁵¹

Λίγους μήνες αργότερα, θα ενημερωθεί για την μετάθεσή του: «Στο Υπουργείο μου ανακοίνωσαν ξερά την μετάθεσή μου στην Κορυτσά».⁵² Παρά την καταβολή μιας ανηλεούς προσπάθειας να αποτρέψει την επικύρωση της μετάθεσής του, στις 21 Οκτωβρίου δημοσιεύεται η εντολή διορισμού του, στη θέση του προξένου.

Η Αλβανία είναι για εκείνον ένα μέρος γεμάτο αντιφάσεις και απομεινάρια εποχών και ανθρώπων που συνενώνονται: «η Αλβανία. Το μόνο μέρος όπου υπάρχει ακόμη ο Παλιότουρκος. Το μόνο μέρος όπου διατηρούνται ακόμη τα αλλοτινά αισθήματα του Χριστιανού για τον Τούρκο και η περιφρόνηση».⁵³ Από υπηρεσιακής απόψεως, είναι βαθύς γνώστης των πολιτικών ζητημάτων, που απασχολούν σε τοπικό επίπεδο τους εκεί Έλληνες, επιλέγει όμως να διατηρήσει απόμακρη στάση. Ως υποπρόξενος οφείλει πάντως να διαχειρίζεται τις καθημερινές υποθέσεις και τις πιθανές εντάσεις της ελληνικής μειονότητας στην περιοχή της Αλβανίας.

Ύστερα από ένα διάστημα επίμονων προσπαθειών να επιτύχει μετάθεση πίσω στην Αθήνα, στις 7 Οκτωβρίου θα αναχωρήσει για αυτήν. Ο επαναπατρισμός του όμως τώρα θα συνδυαστεί με την απόφαση του καθεστώτος Μεταξά να διοριστεί ως διευθυντής του γραφείου «Τύπου και Τουρισμού», υπό τον υφυπουργό Θ. Νικολούδη.

⁵⁰ Σε μια ακόμη από τις μετέπειτα εγγραφές του στο Χειρόγραφο Σεπ. '41 θα αναφέρει: «Κανέναν, συμπολιτευόμενος ή αντιπολιτευόμενος, δε μου κινούσε, καμία συμπάθεια. Κανέναν από τους πολιτικούς αρχηγούς δε θα τον ήθελα, όσο και το Μεταξά, στη γέφυρα του καραβιού μας. Κάποτε συλλογίζομαι μια καινούρια φυσιογνωμία, δυνατή, αντρική, ανθρώπινη, που θα συγκέντρωνε γύρω της εκείνους που θα μπορούσαν να οδηγήσουν την Ελλάδα στον πραγματικό προορισμό της. Ένωθα, πως αυτοί οι άνθρωποι, άγνωστοι, ανεκδήλωτοι, υπήρχαν».

⁵¹ Χ41, σ. 26-27

⁵² Μ3, σ. 34: 12 Σεπτεμβρίου 1936

⁵³ Στο ίδιο, σ. 81: 22 Σεπτεμβρίου 1937

Ο Γιώργος, για λόγους που δεν σχετίζονται καθόλου με τις πολιτικές του αρχές, αποδέχεται τη θέση που του προτείνεται, η οποία και θα συνδεθεί με την αντιπάθεια τόσο προς τον πειθαρχικό προϊστάμενό του, όσο και προς το ίδιο το καθεστώς Μεταξά, με το οποίο – ατυχώς – τα επόμενα χρόνια θα ταυτιστεί. Μάλιστα, σε μια προσπάθειά του να αιτιολογήσει τους λόγους για τους οποίους βρέθηκε στο υφυπουργείο θα αναφέρει:

Εκανα, με την υποταγή στους κανονισμούς, τη δουλειά που μου είχε δώσει το κράτος. Δεν είχα καμία προτίμηση. Τους έβλεπα όλους ίδιους, κούφιους, ασήμαντους και βλαβερούς. [...] Κρατούσα τις ιδέες μου που κινδύνευαν σε άλλα πεδία. [...] Όσο γι' αυτούς, οι θεωρίες που διατυμπάνιζαν [...] (για 'μένα) ένας κόσμος ξένος, στεγανά.⁵⁴

Β.Ι.ΙΙΙ. ΕΝΑ «ΥΠΗΡΕΤΕΙΝ» ΔΙΧΩΣ ΤΕΛΟΣ

*« ... εικόνα μορφής που μαρμάρωσε
με την απόφαση μιας πίκρας παντοτινής».⁵⁵*

Η νέα θέση που κατέλαβε ο Γιώργος, του εκχωρεί την αρμοδιότητα, αλλά και την ευθύνη παρακολούθησης του ξένου τύπου και των ξένων δημοσιογράφων, για την ενημέρωσή τους πάνω στις κρατικές ανακοινώσεις και τον έλεγχο των τηλεγραφημάτων τους. Από την άλλη, επρόκειτο για ένα εξ ολοκλήρου αναρμόδιο τμήμα, σε θέματα λογοκρισίας του ελληνικού τύπου και των ελληνικών εντύπων γενικότερα.

Με το νέο καθεστώς να συνδυάζεται ολοένα με τη ζωή και την καθημερινότητά του, θα παρατηρήσει σε σχέση με τις συνθήκες εδραίωσής του:

Το μόνο λαϊκό στήριγμα του Μεταξά ήταν η κούραση του κόσμου. Δεν είχε λαό μαζί του, ούτε τώρα, ούτε παλιότερα. Στις κοινοβουλευτικές εποχές, οι βουλευτές του, ήταν μετρημένοι στα δάχτυλα. Δεν ξέρω αν καθαρίστηκε ποτέ, από την πίκρα που είχε σταλάξει μέσα του αυτή η αδιαφορία. Άνθρωπος από το στενό του περιβάλλον, τον άκουσε να λέει κάποτε, κοιτάζοντας την Αθήνα: Άπιστη πόλις, τότε θα σε υποτάξω,⁵⁶

Δεν θα παραδεχτεί όμως, ούτε την παρακμή του καθεστώτος, ούτε τη γλώσσα της επίσημης προπαγάνδας που είναι υποχρεωμένος να μιλά

⁵⁴ Χ41, σ. 24

⁵⁵ «Ο βασιλιάς της Ασίνης», Γ. Σεφέρης, 1940

⁵⁶ Χ41, σ. 29

στον επαγγελματικό του χώρο. Λίγο αργότερα, κινητοποιώντας την εμπειρία του, θα διαπιστώσει σε σχέση με τον ίδιο τον Μεταξά:

[...] ως άτομο, ήταν, νομίζω, ο πιο δυνατός απ' τους γνωστούς πολιτικούς που είχαν απομείνει. Αυταρχικός, εγωκεντρικός, φανατικός, εμπάθης, βέβαια. Αλλά είχε και το περισσότερο μυαλό και το περισσότερο σθένος. Τους Ανθρώπους που τον περιστοίχιζαν τους είχε σαν υπηρέτες. Του φιλούσαν το χέρι [...].⁵⁷

Ενώ σε σχέση με τις πρακτικές που ακολουθούσε, θα γράψει:

Είχε προαγάγει ανάμεσα στην παρέα του την περιφρόσηση και το φόβο της ανεξάρτητης γνώμης, τη χλεύη για την ελευθερία, την συνήθεια των μεθόδων του αστυνομικού κρατητηρίου, το χαφιεδισμό. Τα συμπλέγματα των φασιστικών κρατών πασαλειμμένα με χρώματα ελληνικά, των τουριστικών διαφημίσεων.⁵⁸

Η παλαιά πλέον ιδέα για την επέκταση των συνόρων του Ελληνικού κράτους έχει χαθεί για πάντα. Αυτό που θεωρεί ωστόσο περισσότερο περιφρονητέο στο καθεστώς Μεταξά είναι η στενή προσκόλληση στη «Νέα Τάξη»: «Με δύο λόγια, μοιάζαμε να έχουμε απόλυτη αλληλεγγύη με τα φασιστικά καθεστώτα. Ό,τι τα πείραζε μας πείραζε, και ό,τι τα εύφραине μας εύφραине».⁵⁹ Η Ευρώπη, ή τουλάχιστον αυτό που μέχρι εκείνη τη στιγμή θεωρούνταν Ευρώπη, έμοιαζε να ξεψυχά μονομιάς.

Έτσι, επί δύο έτη, ο Γιώργος θα υπηρετήσει σχεδόν παθητικά το Υπουργείο. Οι πολιτικές εξελίξεις του διεθνούς χώρου, όμως, σύντομα θα ανατρέψουν τις υφιστάμενες ισορροπίες. Στις 30 Αυγούστου, θα σημειώσει στο ημερολόγιο του «Γενική επιστράτευση στην Πολωνία».⁶⁰ Την 1η Σεπτεμβρίου 1939, οι δυνάμεις του γερμανικού Ράιχ εισβάλουν στην Πολωνία. Δύο μέρες αργότερα, κηρύσσεται ο πόλεμος στην Ευρώπη.

Οι τελευταίοι μήνες του 1939 και οι πρώτοι του 1940 αποτελούν την περίοδο του «ψευτοπολέμου».⁶¹ Στην Ελλάδα πιστεύουν πως ο κίνδυνος, προέρχεται από την Ιταλία του Μουσολίνι, η οποία έχει ήδη προσαρτήσει την Αλβανία. Προς το παρόν, ο Ντούτσε κρατά την Ιταλία εκτός πολέμου. Την ίδια στιγμή, από την κήρυξη του πολέμου, η φύση των καθηκόντων του Γιώργου θα αλλάξει από τη μία μέρα στην άλλη. Ο ίδιος δύσκολα

⁵⁷ Χ41, σ. 33

⁵⁸ Στο ίδιο, σ. 50

⁵⁹ Στο ίδιο, σ. 32

⁶⁰ Μ3, σ. 130: Τετάρτη 30 Αυγούστου 1939.

⁶¹ Καθώς οι Γερμανοί ταχύτατα και βίβανασα κατέστρεψαν την Πολωνία και διαμοίρασαν τα υπολείμματά της με τον Στάλιν, εκείνος αποτραβήχτηκε σε μια καταδικασμένη εκ των πραγμάτων ουδετερότητα. Ένας «ψευτοπόλεμος» πήρε τη θέση μιας μη εύλογης ειρήνης στη Δύση. E. Hobsbawm – Η Εποχή των Άκρων.

αποχωρίζεται τις πολιτικές του θέσεις, η επιβεβλημένη όμως πολιτική ουδετερότητα ελάχιστα τον αφήνει να τις εκδηλώσει: «*Η περίοδος της ουδετερότητας ήτανε δύσκολη και, για μένα, πολύ βαριά. Οι οδηγίες ήταν: άψογη στάση απέναντι όλων των εμπολέμων. Ήμουν σύμφωνα με αυτήν την πολιτική. Δεν μπορούσαμε να κάνουμε τίποτε άλλο*».⁶²

Η συμπεριφορά του, αλλά και η ψύχραιμη αξιολόγηση της πολιτικής πραγματικότητας, δεν οφείλονται παρόλα αυτά σε ψευδείς συναισθηματισμούς. Αμέσως μετά την κατάληψη του Παρισιού (14 Ιουνίου 1940), γράφει στο ημερολόγιό του: «*Σ' έναν πόλεμο, όπου για 'μένα πραγματικός νικητής δεν μπορεί να υπάρξει, δεν μπορώ να συγκινηθώ πραγματικά για ετούτο ή εκείνο το περιστατικό*».⁶³ Επεκτείνοντας τη σκέψη του αυτή, ο Γιώργος φτάνει να πιστεύει πως μια πιθανή υποχώρηση στον Άξονα, θα σήμανε αυτομάτως και κατάργηση της Ελλάδας. Στις αρχές του Αυγούστου σχεδόν όλη η Βόρειος Ευρώπη βρίσκεται υπό την κατοχή του Ράιχ και η Ιταλία εισέρχεται επισήμως στον πόλεμο, ενώ ο Μεταξάς, επιμένει στην πολιτική ουδετερότητα της Ελλάδας.

Σύντομα, η κατάσταση θα ανατραπεί. Ο Ιταλός πρόεδρος Grazzi θα θέσει τελεσίγραφο στο Μεταξά ότι στις έξι το πρωί της ίδιας μέρας τα ιταλικά στρατεύματα θα προχωρήσουν στα ελληνικά σύνορα. Ο ίδιος ο Γιώργος θα καταγράψει στο ημερολόγιό του τη μέρα εκείνη:

*Στις 03:30 μια φωνή μέσα από το τηλέφωνο με ξύπνησε: Έχουμε πόλεμο. Τίποτε άλλο. Ο κόσμος είχε αλλάξει. Η αυγή, που λίγο αργότερα είδα να χαράζει πίσω από τον Υμηττό, ήταν άλλη αυγή: άγνωστη. Περιμένει ακόμη εκεί που την άφησα. Δεν ξέρω πόσο θα περιμένει, αλλά ξέρω, πως θα φέρει το μεγάλο μεσημέρι.*⁶⁴

Τα ξημερώματα ακούστηκαν οι σειρήνες. Σε διάστημα μερικών ωρών, η ιστορία του ιταλικού τελεσιγράφου κι η απόκριση του Μεταξά θα σημασιοδοτήσουν τη μετέπειτα ιστορία του Ελληνικού Έθνους. Μια άλλη σημαντική παράμετρο, όμως, αποτελεί και η αλλαγή των συνισταμένων στις σχέσεις με τον λαό, ο οποίος μέχρι τότε αποτελούσε απλώς παίγνιο της εξουσιαστικής λογικής του καθεστώτος:

Όταν ήρθε η 28η, δεν μπόρεσε να ιδεί ότι τότε μόνο [...] ολόκληρος ο λαός ήτανε μαζί του [...] Ο λαός έκανε ό,τι μπορούσε για να του δώσει να καταλάβει τη βαθιά αλλαγή των πραγμάτων. Από τη νάρκη της αδιαφορίας όπου βρισκότανε ως τις πρώτες μέρες του Αυγούστου, ξύπνησε σύσσωμος, μονομιάς, φρέσκος, ολοζώντανος. Αλλά είναι ζήτημα αν η κρίση του

⁶² Χ41, σ. 34

⁶³ Μ3, σ. 206: Τετάρτη 19 Ιουνίου 1940

⁶⁴ Μ3, σ. 258: Δευτέρα 28 Οκτώβρη 1940

Μεταξά ήταν από εκείνες που αισθάνονται τα μηνύματα της ψυχής του λαού.⁶⁵

Για τον περισσότερο κόσμο, λοιπόν, οι διχόνοιες των χρόνων του Μεσοπολέμου παραμερίζονται από την ουσιαστικά ομόφωνη αποφασιστικότητα του λαού να υπερασπιστεί το ελληνικό έδαφος εναντίον του εισβολέα: «Στη βάση της πυραμίδας, ήξερε πολύ καλά ο κόσμος γιατί πολεμούσε. Πολεμούσε τη σκλαβιά, την κάθε σκλαβιά που έφερνε ο άξονας».⁶⁶ Ο Γιώργος, παρά το γεγονός ότι θεωρεί πως η 28η Οκτώβρη δεν επικύρωνε, αλλά μάλλον καταργούσε την 4η Αυγούστου, φαίνεται να εκπλήσσεται από το ότι οι υπουργοί του καθεστώτος, εξακολουθούν να αντιτίθενται σ' έναν πόλεμο με τέτοια λαϊκή στήριξη.

Η ίδια αμφισβητούμενη λαϊκή συμμετοχή θα υποχρεώσει σε λίγες μόλις εβδομάδες τις ιταλικές δυνάμεις εισβολής σε υποχώρηση. Η οπισθοχώρηση, στα Αλβανικά σύνορα, θα συνεχιστεί μέχρι την άνοιξη, σηματοδοτώντας την πρώτη επιτυχή χειρσαία επιχείρηση κατά του Άξονα στον Β'Π.Π. Από προσωπικής απόψεως, το θετικό κλίμα της εποχής θα επηρεάσει και την ψυχολογία του ίδιου του Γιώργου σε επαγγελματικό επίπεδο, ο οποίος τώρα είχε αναλάβει την βραδινή ενημέρωση του τύπου: «Δεν σταματώ όλη τη μέρα και τη νύχτα, παρά για να κοιμηθώ λίγο. Δεν εύχομαι τίποτε άλλο, παρά ακόμη περισσότερη δουλειά».⁶⁷

B.II. 1940-1944

B.II.I. ΟΛΟΜΟΝΑΧΟΣ, ΞΕΝΟΣ, ΠΑΝΤΑΞΕΝΟΣ

« ... Η δίψα μας

ένιππος φύλακας μαρμαρωμένος

*στη σκοτεινή πόρτα του Ήλιου».*⁶⁸

Παρά τις θετικές εξελίξεις των στρατιωτικών επιχειρήσεων όμως, στην καρδιά της Ελληνικής κυβέρνησης επικρατεί και πάλι χάος. Ο Γιώργος είναι σε θέση να γνωρίζει τι ακριβώς συμβαίνει. Ο Μεταξάς πεθαίνει, η απουσία όμως διαδόχου με το ανάλογο πολιτικό ανάστημα, δυσχεραίνει ακόμα περισσότερο την κατάσταση. Η Ελλάδα έχει μείνει ακέφαλη. Ο Γιώργος μιλάει στα γραπτά του για όλους τους πολιτικούς που βρίσκονται να πρωταγωνιστούν στο πολιτικό σκηνικό της περιόδου, λέγοντας:

⁶⁵ Χ41, σ. 45-46

⁶⁶ Στο ίδιο, σ. 51-53

⁶⁷ Μ3, σ. 229: 31 Αυγούστου 1940

⁶⁸ «Μέρες Ιουνίου '41», Γ. Σεφέρης, 1941

[...] μωροφιλόδοξοι, βλάκες, άνθρωποι που ήταν κίτρινοι από τον φόβο τους όταν πήγαινε να ξεσπάσει η καταγίδα, κάνουν τον παλικαρά ακόμα και κορδώνονται, και θέλουν να βρίσκονται ολοένα στο προσκήνιο τώρα που οι άλλοι πολεμούν και τους προστατεύουν.⁶⁹

Ο Απρίλιος του 1941 είναι ένας μήνας γεμάτος γεγονότα τα οποία θα καθορίσουν την πορεία της Ελλάδας τα επόμενα χρόνια. Ο Γιώργος, όπως και οι υπόλοιποι διπλωμάτες αλλά και πολιτικοί είναι υπ' ατμόν, έτοιμοι να διαφύγουν. Στις 6 Απριλίου σημειώνεται η Γερμανική εισβολή στην Ελλάδα. Δέκα μέρες μετά, στις 16 Απριλίου, η ελληνική κυβέρνηση αποφασίζει να εγκαταλείψει οριστικά την Αθήνα. Ο Γιώργος θα περιγράψει την κατάσταση που επικρατεί στο Υπουργείο τις ημέρες εκείνες:

Στην κυβέρνηση νεύρα, κανένας ψυχραιμος άνθρωπος. Δεν ξέρουν καλά - καλά γιατί φεύγουν και τι θα κάνουν εκεί που θα πάνε. Δεν υπάρχει κανένα σχέδιο, καμιά προετοιμασία. Ο αγέρας την Κρήτης είναι γι' αυτούς βραχνάς. Ο υπουργός λογαριάζει πώς θα κουβαλήσει τις δεκαπέντε τόσες κασέλες του, υπηρέτριες και τα ρέστα. Για την υπηρεσία, δεν φροντίζει κανείς.⁷⁰

Έτσι, στις 21 Απριλίου, υπογράφεται η συνθηκολόγηση του ελληνικού στρατού και στις 23 ο βασιλιάς και ο Εμμ. Τσουδερός, ο νεοανακηρυχθείς πρωθυπουργός, φεύγουν με βρετανικό υδροπλάνο για την Κρήτη. Ο Γιώργος τώρα θα καταγράψει τον λόγο για τον οποίο ζήτησε να φύγει μαζί του:

Συλλογίστηκα πολύ αν θα 'φευγα μαζί του. Ο συγχρωτισμός μ' αυτούς τους ανθρώπους μου φέρνει σηψαιμία. Έπειτα παραδέχτηκα πως αν δεν φύγω, οι Γερμανοί θα με αχρηστέψουν από την πρώτη μέρα. Ο πόλεμος δεν πρόκειται να τελειώσει με την μάχη στα ελληνικά χώματα. Αναρωτήθηκα, πού θα ήμουν πιο χρήσιμος και πιο συνεπής και το αποφάσισα.⁷¹

Στα τέλη Απριλίου θα βρεθεί τελικά στην Κρήτη, έχοντας πλέον να αντιμετωπίσει τις ανορθόδοξες βλέψεις του νέου πρωθυπουργού. Ο Τσουδερός θα ορίσει ως υπουργούς της νέας κυβέρνησης ανθρώπους του Μεταξά, μια πράξη που, όπως θα ειπωθεί, περισσότερο συνέχιζε το φασιστικό καθεστώς της 4ης Αυγούστου, παρά το καταργούσε. Για τη νέα αυτή κυβέρνηση θα γράψει ο Γιώργος: «τέτοια νιάτα, και να κρατούν το τιμόνι οι πιο ανάπηροι, οι πιο άψυχοι άνθρωποι που έβγαλε ποτέ ο τόπος. Τι

⁶⁹ M4, σ. 14: Κυριακή 26 Ιανουαρίου 1941

⁷⁰ M4, σ. 54-55: Μ. Τετάρτη 16 Απριλίου 1941

⁷¹ Στο ίδιο, σ. 55

κατάρρα».⁷² Παράλληλα, θα σχολιάσει το γενικότερο κλίμα, που επικρατεί τις ημέρες εκείνες στην Κρήτη:

Είναι παράξενο και υπέρογκο να το συλλογίζεται κανείς: ο λαός έκανε μόνος του αυτό που έκανε – μόνος του. Οι έξι μήνες του πολέμου, ήταν δύο πράγματα ολότελα ξεχωριστά. Από το ένα μέρος, ένα άνθισμα, μια ανώνυμη ανάσταση. Κι από το άλλο μέρος ο καρκίνος της «Μπρετανίας», με τους σκοτεινούς διαδρόμους και τις απελπιστικές χειρονομίες. Από το τελευταίο, δεν έχουμε ακόμα καθαριστεί και δεν θα καθαριστούμε παρά όταν τελειώσει ο πόλεμος, όταν νικήσουμε.⁷³

Το τελευταίο δεκαήμερο του 1941 λαμβάνει χώρα η μάχη της Κρήτης. Στις 20 αρχίζει η ρίψη Γερμανών αλεξιπτωτιστών εκεί, ενώ την ίδια μέρα ο Γιώργος φτάνει στην Αλεξάνδρεια, όπου και θα περάσει σχεδόν όλο το μήνα, διορισμένος στη θέση του Γενικού Γραμματέα του Υπουργικού Συμβουλίου. Στις 27 Ιουνίου κι ενόσω οι Γερμανοί κατέχουν στρατιωτικά όλη την Ελλάδα, θα αναχωρήσει για την Ν. Αφρική, συνοδεύοντας τον Νικολούδη.⁷⁴ Τις μέρες εκείνες θα αναχωρήσει για την Πρετόρια και η βασιλική οικογένεια, σχεδιάζοντας όμως την επόμενη μετακίνησή της, προς το Λονδίνο. Το μετέπειτα αυτό ταξίδι της οικογένειας στο Λονδίνο θα σχολιαστεί:

[...] μεθαύριο θα πάνε στο Λονδίνο ο βασιλιάς και οι τραπεζίτες. Θα φροντίσουν να είναι προ παντός μετρίοφρονες και να συνεχίσουν την πολιτική των υψηλών συγγενειών ή της κατεργαρίας. Ας πάνε στο καλό μία ώρα αρχύτερα.⁷⁵

Την ίδια περίοδο θα ανασχηματιστεί η κυβέρνηση Τσουδερού και θα απομακρυνθούν τα στελέχη της μεταξικής κυβέρνησης. Για τον Γιώργο ο Τσουδερός, ο οποίος και θα είναι αργότερα υπαίτιος για την μετάθεσή του στη Ν. Αφρική, είναι: «ένας μικρός άνθρωπος, χωρίς αέρα, χωρίς καμία πλατιά χειρονομία [...] θα κουβαλά πάντα μαζί του το ίδιο δηλητήριο της αυλοδουλείας και της μικροπολιτικής».⁷⁶

⁷² Μ4, σ. 74: Τρίτη 6 Μαΐου 1941

⁷³ Στο ίδιο, σ.75: Τρίτη 6 Μαΐου 1941

⁷⁴ Την τελευταία ημέρα του ταξιδιού του, με προορισμό το Γιοχάνεσμπουργκ και συνεπιβάτη του σ' αυτό τον Νικολούδη, θα γράψει στο προσωπικό του ημερολόγιο: «Όλες τούτες τις μέρες, κοιτάζοντας τον ουρανό με τα σπάνια άστρα, μεγάλη η νοσταλγία του Βόρειου ημισφαιρίου. Εκεί, στην πρύμη, πίσω από την γραμμή βρίσκεται ό,τι αγάπησα, ο ελληνικός κόσμος, η Ευρώπη. Έχω περάσει το κατώφλι της οικουμένης που δεν υποψιάστηκαν οι αρχαίοι, μήτε οι παλαιοί. Ολωσδιόλου ορφανός. [...] Τίποτα δεν με ενδιαφέρει τώρα». Μ4, σελ: 115: Κυριακή 06 Ιουλίου 1941

⁷⁵ Π.Η.Α', σ.28: Τετάρτη 09 Ιουλίου 1941

⁷⁶ Στο ίδιο, σ. 29: Σάββατο 19 Ιουλίου 1941

Τον επόμενο μήνα θα βρεθεί κατόπιν υπηρεσιακής εντολής που έλαβε από τον πρωθυπουργό, στη Ν. Αφρική. Τις μέρες εκείνες θα καταγράψει, με τρόπο νοσταλγικό:

Βρέθηκα πάνω σε τούτη τη γυμνή χώρα. Είμαι ο ξένος. Δεν έχω τίποτε να κάνω εδώ, ο τόπος μου δεν με περιμένει. Μέσα στον πόνο και την νύχτα της σκλαβιάς αγωνίζεται να σώσει την ψυχή του. Είμαι ο ξένος. Από τον αγώνα αυτόν, που είναι ο δικός μου αγώνας, με αποκλείσανε. Η πίκρα είναι τέτοια κάποτε που την νιώθεις να σου γεμίζει τ' άντερα και τις φλέβες σα δηλητήριο.⁷⁷

Β.ΙΙ.ΙΙ. ΠΑΡΑΞΕΝΟΙ ΚΡΟΤΟΙ, ΑΙΜΑΤΗΡΟΙ

*«... ταξιδεύουν και σωματίζουν,
υπομένουν και σωματίζουν».⁷⁸*

Τον Φεβρουάριο του επόμενου έτους, ο βασιλιάς Γεώργιος και ο Εμμ. Τσουδερός δημοσιεύουν ερμηνευτική πράξη για την κατάργηση του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου. Ο Γιώργος, αυτή την ακύρωση με συντακτική πράξη, του διατάγματος της 4ης Αυγούστου, που ανέστειλε τις ελευθερίες του ελληνικού λαού, δεν την αναφέρει πουθενά. Αντί αυτού, για ακόμα μια φορά, θα καταγράψει σε σχέση με την καθημερινή του ζωή:

Πάντα δεν μπορώ να κάνω τίποτε. Σκορπίζομαι. Σκοτώνω τον καιρό. [...] Μ' έχουν βάλει σε κίνηση και κάθομαι στο σπίτι μου. Τους τηλεγραφώ κάθε τόσο και απαντούν αρλούμπες. Κανείς εκτός από εμένα δεν βιάζεται σ' αυτήν την υπόθεση. Ίσως να φταίω εγώ. [...] Συλλογιζόμουνα χθες: Από το '32, έχω ζήσει και δουλέψει ανάμεσα σ' έναν κόσμο ξένο. Εννοώ την πολιτική μου ζωή. Όχι πως πριν, ήταν πολύ – πολύ καλύτερα. Αλλά τα πράγματα δεν είχαν τότε την οξύτητα που πήραν όταν άρχισε η κρίση της Ευρώπης. Είναι άθλιο να δουλεύεις χωρίς συντρόφους [...].⁷⁹

Σε λιγότερο από ένα μήνα, όμως, θα επιστρέψει και πάλι στο Κάιρο, όπου θα συναντήσει τον Π. Κανελλόπουλο, η άφιξη του οποίου θα περιγραφεί ως το σπουδαιότερο γεγονός από την εποχή της Κρήτης. Την εποχή εκείνη, στο Κάιρο επικρατεί μια «ατμόσφαιρα στουμπωμένη με μηχανορραφίες: κόλπα των Άγγλων, κόλπα των Ελλήνων πολιτικατζήδων, ακαταστασίες στο στρατό».⁸⁰ Έτσι, τον Ιούνιο του 1942 οι περισσότεροι Έλληνες αξιωματούχοι και πολιτικοί που βρίσκονται στο Κάιρο θα

⁷⁷ Μ4, σ. 138: Σάββατο 27 Σεπτεμβρίου 1941

⁷⁸ «Ο Στρατής Θαλασσινός ανάμεσα στους αγάπανθους», Γ. Σεφέρης, 1942

⁷⁹ Μ4, σ. 191: Κυριακή 8 Μαρτίου 1942

⁸⁰ Π.Μ.Α', σ. 47: Τετάρτη 8 Ιουλίου 1942

διασχίσουν σε μία μαζική, σπασμωδική έξοδο τη Διώρυγα του Σουέζ, υπό συνεχείς αεροπορικές επιδρομές για να πάνε στα Ιεροσόλυμα. Εκεί θα περάσει και ο Γιώργος τον επόμενο μήνα, σχολιάζοντας: «Είμαστε οι αιώνιοι πρόσφυγες», παραπονούμενος για την «σπάταλη που γίνεται. Γιατί μας χαραμίζουν έτσι ;».⁸¹

Η προσφυγιά όμως αυτή, δεν θα κρατήσει πολύ, αφού μέχρι το τέλος του ίδιου μήνα θα επιστρέψει στο Κάιρο και λίγο αργότερα θα αναλάβει τη θέση του Γενικού Διευθυντή Τύπου Μέσης Ανατολής. Σε έναν ακόμη απολογισμό της περιόδου, συνειδητοποιώντας πως σοβαρότητα και πολιτική είναι δύο εντελώς αντίθετα πράγματα, θα γράψει :

*[...] λείπουν οι χρήσιμοι άνθρωποι. Οι βλαβεροί είναι πολλοί: οι μεταπράτες, οι λαγουμετζήδες, οι εγωμανείς, οι σχοινοβάτες, οι προπέτασμα της φλυαρίας, οι σακάτηδες, οι αφήστε με ήσυχο, οι παράσιτοι, τόσοι άλλοι.*⁸²

Η Ελλάδα που άφησε πίσω του μετεωρεί. Λίγους μόλις μήνες πριν, ιδρύεται το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (ΕΑΜ). Η οργάνωση αυτή, βρίσκεται πίσω απ' τις μεγαλύτερες και αποτελεσματικότερες αντιστασιακές ομάδες που λειτουργούν με την επιφυλακτική υποστήριξη των Βρετανών και οι οποίες θα ανατινάξουν τον Νοέμβριο τη γέφυρα του Γοργοπόταμου, σε συνεργασία με Βρετανούς αξιωματικούς που έχουν ριφθεί στην Ελλάδα με αλεξίπτωτο.⁸³ Η πράξη αυτή, θα οδηγήσει σε αντίποινα από πλευράς των Γερμανών - μια πληροφορία που θα λάβει μέσω των αγγλικών ειδήσεων - και θα κινητοποιήσει το Γιώργο να γράψει για την δίκη του απραξία την περίοδο εκείνη:

*Η Υπηρεσία δεν έχει καμία πληροφορία [...] Κάθε φορά που γίνεται κάτι τέτοιο με τσακίζει ο θυμός για την καταναγκαστική φυτοζωία όπου μας έχουν καταντήσει. Με όλα αυτά τα τέλματα που δημιουργεί η βλακεία και η μικροψυχία, είμαι σαν άρρωστος από την δουλειά μου. Με ενοχλεί τόσο, που ολοένα συλλογίζομαι τότε και πώς να την αφήσω [...].*⁸⁴

Έντονες πολιτικές αναταραχές θα λάβουν χώρα τους επόμενους μήνες, οδηγώντας αναπόφευκτα τον Κανελλόπουλο σε παραίτηση (14 Μαρτίου 1943). Χωρίς τον Κανελλόπουλο, ο Γιώργος είναι πλέον έρμαιο των κοινών αντιπάλων τους, οι οποίοι και αποφασίζουν την απομάκρυνσή του. Σύντομα και υπό την εντολή της μετάθεσής του στην πρεσβεία της Άγκυρας να εκκρεμεί, θα αναγκαστεί για πρώτη φορά να δηλώσει ανοιχτά τις πολιτικές του θέσεις, μιας και κατηγορείται ακόμη μια φορά

⁸¹ M4, σ. 217-223

⁸² Στο ίδιο, σ. 250: Κυριακή 20 Σεπτεμβρίου 1942

⁸³ Περιμένοντας τον Άγγελο, Ρ. Μπίτον, σ. 330

⁸⁴ M4, σ. 269: Κυριακή 13 Δεκεμβρίου 1942

για συμμετοχή στο Μεταξικό καθεστώς και στιγματίζεται ως φασίστας. Στις 22 Μαΐου, με επιστολή που θα λάβει από τον ίδιο τον Υπουργό, θα δικαιωθεί, βγαίνοντας αλώβητος από τον πρώτο αυτό γύρο των δολοπλοκιών σε βάρος του.

Ωστόσο, όσο οι συμπατριώτες του διαπληκτίζονται μεταξύ τους, στον σχεδόν εξιδανικευμένο χώρο του Καΐρου, ο πόλεμος συνεχίζει την πορεία του. Για μήνες διαχέονται εικασίες για το νέο μέτωπο που θ' ανοίξει στην Ευρώπη. Η διαπίστωση πως η απελευθέρωση της χώρας δεν αποτελεί, εντέλει, στρατηγικό στόχο των δυτικών συμμάχων, επιφέρει βαρύ πλήγμα στους Έλληνες. Οι πολιτικές εντάσεις που αναπτύσσονται, θα κορυφωθούν, για να οδηγήσουν στην πρώτη φάση της αδελφοκτόνου σύρραξης, την οποία ο Γιώργος θα προβλέψει ήδη από τα τέλη Αυγούστου του 1943:

Μεγάλη βαρυθυμία: Δεν μπορούν να σηκωθούν ψηλότερα. Άλλοι με τις προσωπίδες του ιδιαίτερου αγώνα τους, του δράματος που παίζεται σήμερα, άλλοι χειρότεροι, σαρακωμένοι από παλιές ιδιοτέλειες που έχουνε γίνει τώρα πια ανυπόστατες. Έκδηλα σημάδια πραγματικού εμφύλιου σπαραγμού, κάτω από το γενικό πόλεμο που μοιάζει να αλλοιώνεται τούτες τις μέρες και να παίρνει καινούργια χαρακτηριστικά.⁸⁵

Σύντομα θα καταλήξει: «Εμφύλιος πόλεμος στην Ελλάδα – εδώ τέλειο χάος».⁸⁶ Στην πρώτη αυτή φάση λοιπόν, αλλά και στη διαδοχική αυτής, οι συνισταμένες των αντιστασιακών συνασπισμών, με προεξέχουσες αυτές της ΕΑΜ - ΕΛΑΣ από τον κομμουνιστικό χώρο, αλλά και της ΕΔΕΣ από τον δημοκρατικό, θα συγκρουστούν ανεπανόρθωτα, καθορίζοντας τον πολιτικό και διεθνή προσανατολισμό της χώρας, για τα επόμενα χρόνια.

Β.ΙΙ.ΙΙΙ. ΚΑΤΑΣΤΕΛΛΟΝΤΑΣ ΤΗΝ ΑΔΕΛΦΟΣΥΝΗ

« ... κι η φρόνη δεν κουβεντιάζεται

γιατί είναι ζωντανή

γιατί είναι αμύλητη και προχωράει».⁸⁷

Το 1944 συνεχίζεται με σφοδρές συγκρούσεις. Καθώς η κυβέρνηση που υπηρετεί ο Γιώργος, οδεύει σταθερά προς τη διάλυσή της, ο ίδιος είναι περισσότερο απασχολημένος παρά ποτέ. Θα διοριστεί μάλιστα τώρα, σε νέα θέση, αυτή του Γενικού Γραμματέα του Υπουργείου Εξωτερικών.

⁸⁵ Μ4, σ. 306-307: Κυριακή 29 Αυγούστου 1943

⁸⁶ Στο ίδιο, σ. 310: Κυριακή 24 Οκτώβρη 1943

⁸⁷ «Τελευταίος Σταθμός», Γ. Σεφέρης, 1944

Ο βασιλιάς Γεώργιος θα μεταβεί στις 11 Απριλίου στο Κάιρο, ορίζοντας ως πρωθυπουργό τον Σοφοκλή Βενιζέλο. Στις 24 του ίδιου μήνα και πάντα υπό το διαλυτικό κλίμα που επικρατεί στην Ελλάδα, με δεδομένες τις συνεχιζόμενες συγκρούσεις μεταξύ ΕΑΜ - ΕΔΕΣ, αλλά και με αφορμή μια στάση του ναυτικού, ο Βενιζέλος θα δηλώσει παραίτηση. Την επόμενη κιόλας μέρα θα δοθεί εντολή σχηματισμού κυβέρνησης στον Γ. Παπανδρέου, ο οποίος και θα αναλάβει στις 27 Απριλίου. Ο συνδυασμός πυγμής και ελαστικότητας, που διαθέτει ο νέος πρωθυπουργός, θεωρείται από πολλούς την εποχή εκείνη ως η καλύτερη, αν όχι η μόνη, λύση στα προβλήματα που αντιμετωπίζει τώρα η εξόριστη κυβέρνηση.⁸⁸

Μία από τις πρώτες ενέργειες του νέου πρωθυπουργού είναι να θέσει σε διαθεσιμότητα όλα τα μέλη του Γραφείου Τύπου. Ευθύς, ο Γιώργος υποβάλλει την παραίτησή του, η οποία και γίνεται δεκτή μερικές μέρες αργότερα.⁸⁹ Πλέον, δεν έχει κανέναν επίσημο ρόλο, παραμένει όμως στο Κάιρο, υπό την ιδιότητα του ανώτατου δημοσίου λειτουργού. Αργότερα, σε μια ύψιστη στιγμή συναίσθησης του καθήκοντος, που προσωρινά περιστέλλεται, θα γράψει σ' ένα φίλο:

Συναδέλφοί μου, φροντίζουν λόγου χάριν να πάρουν μεγάλες προίκες, ή να χρησιμοποιήσουν τη θέση τους για κοινωνική επίδειξη, ή να πετύχουν τέλος πάντων αναπαυτικά πόστα. Αυτό δεν το έκανα. Αν είχα τέτοιες ροπές, λόγου χάριν, θα φρόντιζα να μείνω στην Πρετόρια, όπου είχα τόσες ελεύθερες ώρες που θα τις γέμιζε η λογοτεχνία. Αλλά αντίθετα, ήρθα στο Κάιρο [...]. Την δουλειά μου λοιπόν, πρέπει να ξέρεις ότι την έκανα με φροντίδα πολύ και με ικανότητα [...] και κάτι στραβό που γίνεται σ' αυτή τη δουλειά, δεν είναι το επεισόδιο που συμβαίνει σ' ένα εμπορικό [...] είναι κάτι που αφορά τα κοινά, που ανέλαβα την υποχρέωση να υπηρετήσω και με αξιοπρέπεια και με υπερηφάνεια, [...]. Γι' αυτό, αγαπητέ μου, τα τελευταία έξι χρόνια, δούλεψα στην υπηρεσία μου, περισσότερο, από τα ενενήντα τις εκατό τουλάχιστον των συναδέλφων μου, μέρα και νύχτα.⁹⁰

Σύντομα, θα χρειαστεί να συνοδεύσει υπό την ιδιότητά του ως διπλωματικού συμβούλου, το φίλο του και νέο υπουργό Τύπου της κυβέρνησης Γ. Καρτάλη σ' ένα σύντομο ταξίδι στην Αγγλία. Επιστρέφοντας, θα αναχωρήσει σχετικά σύντομα για την Ιταλία,

⁸⁸ Περιμένοντας τον Άγγελο, Ρ. Μπίτον, σ. 356

⁸⁹ Στην πρώτη του εγγραφή, μετά την παραίτησή του στο ημερολόγιό του θα γράψει: «Από το τέλος Απριλίου παραιτημένος από τη Διεύθυνση Τύπου. Όλο το μήνα βουτηγμένος ως τα μπούνια στην ελληνική κρίση της Μέσης Ανατολής, που ξεπέρασε όλες τις άλλες [...] (κι έφερε σαν τον φάντε μπαστούνι τον Παπανδρέου, πρόεδρο της κυβέρνησης και σκόρπισε στους τέσσερις ανέμους το μοναδικό σώμα της πατρίδας που μας απόμνε εδώ στην προσφυγιά, το στρατό και το ναυτικό μας. [...] Ο Θεός να βάλει το χέρι του». Μ4, σ. 330-331: Τετάρτη 10 Μαΐου 1944

⁹⁰ Σ/Μαλ., σ. 235-236: ΓΣ προς Μαλάνο, 12 Μαΐου 1944

ακολουθώντας την συνολική μετακίνηση της ελληνικής κυβέρνησης προς τα εκεί. Στην Cava dei Tirreni, ο Γιώργος θα σχολιάσει για ακόμα μια φορά στα γραπτά του την υφιστάμενη κατάσταση:

[...] στο μπουλούκι σημάδια πλήξης. Δεν ξέρουν τι να τις κάνουν τις ώρες τους. Η Ελλάδα μοιάζει σαν ένα νησί Ουτοπίας, όπου μπορεί να ξεμπαρκάρουμε μέσα από τον ύπνο τούτης της σημερινής νύχτας, όπου όλα είναι πιθανά.⁹¹

Ο πόλεμος αποτελεί πλέον παρελθόν. Ένα ταξίδι που ξεκίνησε σχεδόν αιφνίδια, μερικά χρόνια πριν, φτάνει στο τέλος του. Στις 19 Οκτωβρίου, τα περισσότερα μέλη της κυβέρνησης αναχωρούν για τον Πειραιά και μαζί μ' αυτά κι ο Γιώργος, που στις 22 θα γράψει στο ημερολόγιό του, διακρίνοντας από το πλοίο την Ακρόπολη των Αθηνών:

Όταν μπαίνει κανείς στην Ελλάδα, το αίσθημα όχι πως προχωρείς, αλλά πως ανεβαίνεις σκαλοπάτια, πως περνάς ένα κατώφλι. Άλλος κόσμος, σε άλλο επίπεδο. [...] Σήμερα κλείνω ακριβώς τριάμισι χρόνια από τότε που έφυγα από τον Πειραιά, στις 22 τ' Απρίλη του 1941. Η πιο όμορφη, η πιο ελαφριά μέρα του κόσμου. [...] Σπίτι.⁹²

B.III. 1944-1971

B.III.1. ΣΤΗ ΝΑΡΚΗ ΤΗΣ ΑΔΙΑΦΟΡΙΑΣ

*«... βρήκα ένα μπούσουλα καραβίσιο
αυτός μου 'δειξε τους αγγέλους των καιρών
που κατοικούν την καταμεσήμερη σιγή».⁹³*

Αν και εξωτερικά άθικτη, η Αθήνα στην οποία θα επιστρέψει ο Γιώργος, φέρει εσωτερικά τα βαθιά τραύματα που άφησε πίσω της η Γερμανική Κατοχή. Τα τελευταία χρόνια, οι Γερμανοί επιστράτευσαν Έλληνες αντικομμουνιστές, με σκοπό να αντιμετωπίσουν την ολοένα αυξανόμενη δύναμη του ΕΛΑΣ. Η ισχύς του όμως προσωρινά θα ανασταλεί, με την συνεργασία που θα δεχτεί να συνάψει με τον πρωθυπουργό Παπανδρέου και την κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας. Η τελευταία, έχοντας από την μία εξασφαλίσει συνεργασία με την κομμουνιστική πλευρά, και στηριζόμενη στην Βρετανική βοήθεια από την άλλη, σύντομα θα εξελιχθεί σε υποκείμενο μιας νέας σύγκρουσης.

⁹¹ M4, σ. 359: Τετάρτη 20 Σεπτεμβρίου 1944

⁹² M4, σ. 370: Κυριακή 22-23 Οκτώβρη 1944

⁹³ Γ. Σεφέρης, «Αργώ», 1947

Στις 3 Δεκεμβρίου θα συγκληθεί μαζικό συλλαλητήριο από μέλη των αριστερών παρατάξεων, που παρά τις κυβερνητικές υποδείξεις θα διεξαχθεί κανονικά, θα εξελιχθεί όμως σε αιματηρή σύγκρουση. Για την ημέρα αυτή, ο Γιώργος θα γράψει:

Προχθές κυβερνητική κρίση. Παραίτηση των αριστερών υπουργών πάνω στο στρατιωτικό. Σήμερα ηλεκτρικό δεν υπάρχει. Γενική απεργία. Συλλαλητήριο. Νεκροί.⁹⁴

Για να συνεχίσει με την εγγραφή του στις 6 Δεκεμβρίου:

Μαύρη μέρα. Από την αυγή ο αλληλοσπαραγμός. Τα προαισθήματά μου και οι βραχνάδες, εδώ και δύομισι χρόνια, βγαίνουν αληθινά.⁹⁵

Ένα ξέσπασμα μίσους έχει μόλις ξεκινήσει και μέλλει να διαρκέσει για περισσότερο από έναν μήνα. Για τη Δεξιά, οι μάχες στους δρόμους οργανώθηκαν από τον αριστερό χώρο, ως προμετωπίδα στη προσπάθειά του να καταλάβει την εξουσία. Για τους Αριστερούς, η σύγκρουση αποτέλεσε προμελετημένο σχέδιο της κυβέρνησης Παπανδρέου και των Βρετανών φίλων της, με στόχο τον προοδευτικό αφανισμό των αριστερών συνισταμένων του πολιτικού πεδίου. Οι αντίπαλοι σύντομα θα χάσουν εκατέρωθεν τον έλεγχο, και της κατάστασης θα ηγηθεί ο διοικητής των Βρετανικών στρατευμάτων στην πόλη. Την δεύτερη αυτή φάση του Εμφυλίου, που διαδέχθηκε εκείνη του 1943, θα καταγράψει συνοπτικά και πάλι ο Γιώργος στο προσωπικό του ημερολόγιο, ανασύροντας τις εικόνες των ημερών εκείνων:

Όλες ετούτες οι μέρες πεντάμορφες, γλυκύτατες. Εννοώ, αν μπορούσε κανείς να τις κοιτάξει. Γιατί υπάρχει η φρίκη που σκεπάζει τα μάτια. Όχι όπως την φαντάζεται κανείς σε ώρες εφιαλτικές, αλλά με το γνώριμο πρόσωπο του φίλου, του συγγενή, του καθημερινού διαβάτη. Φρικτό αίσθημα, πως είμαι άχρηστος και μόνος, ανάμεσα σε τρελούς και σε ψεύτες. [...] έξαλλοι άνθρωποι στους δρόμους με μπογαλάκια, με μωρά στα χέρια, γριές, κοιτάζοντας πού να τρυπώσουν. Αυτοί οι άνθρωποι, ζούνε, ένας Θεός το ξέρει, χωρίς φαΐ, χωρίς κάρβουνο, χωρίς φως εδώ και δεκαπέντε μέρες, αφήνοντας κατά μέρος τα χρόνια της σκλαβιάς. Το μόνο που τους έμενε μια στέγη. Πάει κι αυτό. Πόλεμος γίνεται.⁹⁶

Στις 30 Δεκεμβρίου: «Σκοτωμοί, πρόσφυγες, κρύο, κι αυτό το γάβγισμα του πολυβόλου. Το πρωί τηλεγράφημα από το Λονδίνο. Ο βασιλιάς, διορίζει

⁹⁴ Μ4, σ. 371: Κυριακή 3 Δεκεμβρίου 1944

⁹⁵ Στο ίδιο, σ. 371: Τετάρτη 6 Δεκεμβρίου 1944

⁹⁶ Στο ίδιο, σ. 379: Τετάρτη 20 Δεκεμβρίου 1944

τον Αρχιεπίσκοπο Δαμασκηνό Αντιβασιλέα».⁹⁷ Την δεύτερη εβδομάδα του 1945 οι μάχες στην Αθήνα έχουν πια σταματήσει. Η Συνθήκη της Βάρκιζας, που θα υπογραφεί λίγο αργότερα, προβλέπει χωρίς περιθώρια περαιτέρω διαπραγμάτευσης, την εξουτελιστική παράδοση των κομμουνιστών.

Σε διάστημα πέντε μηνών, ο Γιώργος θα διοριστεί διευθυντής του πολιτικού γραφείου του Αντιβασιλέα και θα συνδεθεί στενά μαζί του. Στις 13 Σεπτεμβρίου κι ύστερα από τον τερματισμό του πολέμου στον Ευρωπαϊκό χώρο, θα ταξιδέψουν μαζί για το Λονδίνο. Σκοπός του ταξιδιού, η επαφή με τον Έλληνα Βασιλέα και η συζήτηση περί διεξαγωγής ή όχι δημοψηφίσματος για το μέλλον της μοναρχίας. Ο Γιώργος, καταδεικνύοντας την συναινετική στάση του Δαμασκηνού έναντι του βασιλέα, θα σκιαγραφήσει αχνά, αλλά σχεδόν διαισθητικά το σκηνικό, προβλέποντας:

[...] τον άλλον Εμφύλιο Πόλεμο, που αισθανόμαστε να κρέμεται διαρκώς πάνω απ' το κεφάλι μας στην Ελλάδα – τον πόλεμο σαν εκείνον του περασμένου Δεκέμβρη, που πρέπει, πρέπει να κάνουμε ό,τι μπορούμε για να τον αποφύγουμε και που ένα δημοψήφισμα, για το καθεστωτικό, θα έφερνε πολύ κοντά μας, παροξύνοντας τα πάθη και δίνοντας τους κομμουνιστές για συμμάχους, ένα σημαντικό πλήθος οπαδών που δεν είναι καθόλου κομμουνιστές, αλλά μόνο δημοκρατικοί.⁹⁸

Έξι μήνες αργότερα, την τελευταία μέρα του Μαρτίου, διεξήχθησαν οι πρώτες κοινοβουλευτικές εκλογές στη χώρα, ύστερα από ένα διάλειμμα δέκα χρόνων. Η αποχή της Αριστεράς περιορίζει τις επιλογές του εκλογικού σώματος, ενώ η διαρκής άνοδος της βασιλόφρονης Δεξιάς επισπεύδει τη διαδικασία για τη διεξαγωγή του δημοψηφίσματος. Ο Ελληνικός λαός θα πανηγυρίσει τον επαναπατρισμό του Μονάρχη στις 28 Σεπτεμβρίου, ενώ ο Γιώργος δεν θα διστάσει να σημειώσει:

[...] Έτσι τελειώνει κι αυτή η υπηρεσία, όπως και άλλοτε, με κάποιο ρομαντισμό όπως άλλοι θα έλεγα, αλλά εγώ θα έλεγα με το δικό μου ρεαλισμό. Γιατί το να μην μπω στο παιχνίδι των κοινών φιλοδοξιών των άλλων, ήταν ένας τρόπος να βγω από την αηδία που μου προξενούν, να μη γίνω ίδιος. [...] Έκανα ό,τι μπορούσα. [...] είμαι πια ιδιώτης.⁹⁹

Αφού παραδώσει τα τελευταία έγγραφα της Αντιβασιλείας, ο Γιώργος θα αναχωρήσει με δίμηνη άδεια για τον Πόρο, προβαίνοντας σ' έναν δίχως άλλο απολογισμό της υπαλληλικής του πορείας:

⁹⁷ Στο ίδιο, σ. 382: Σάββατο 30 Δεκεμβρίου 1944

⁹⁸ Π.Η.Β', σ. 37: Πέμπτη 13 Σεπτεμβρίου 1945

⁹⁹ Π.Η.Β', σ. 109-110: Σάββατο 28 Σεπτεμβρίου 1946

Ηρθα την περασμένη Τετάρτη, αφού έκλεισε μια μεγάλη περίοδος της υπηρεσιακής μου ζωής – οχτώ, εννιά χρόνια. Το Υπουργείο μου έδωσε δύο μήνες άδεια, την πρώτη από το καλοκαίρι του '37. Σκέπτομαι να την περάσω εδώ ή όπου με αφήσουν ήσυχο. Θέλω να μπορέσω να σκεφτώ. [...] Ξεκινώ για ένα μακρύ ταξίδι, αρκετά σκοτεινό κι είμαι βαριά τραυματισμένος από τον τόπο μου. [...] Κουβαλώ πολύ βρωμιά μέσα μου, που πρέπει να φύγει. Εκείνο που πρέπει να κοιτάξω, είναι ότι η ζωή μου, είναι πια μετρημένη. Δεν έχω τα σχεδόν απεριόριστα περιθώρια, που αισθάνεται κανείς, όταν κάνει σχέδια στα νιάτα του.¹⁰⁰

Επιστρέφοντας στα τέλη του χρόνου στην Αθήνα, ο Γιώργος νιώθει σχεδόν αμέσως να πνίγεται: αιτία ήταν «ο πυρετός της άρρωστης πολιτείας». Το Υπουργείο δεν έχει βρει ακόμα θέση γι' αυτόν. Μέχρι τον Απρίλιο, περιμένει απλώς, για να του αναθέσουν τακτικά καθήκοντα στη Διεύθυνση Ηνωμένων Εθνών του Υπουργείου κι αυτά ακόμα, προσωρινά.¹⁰¹ Την ίδια περίοδο, θα ξεσπάσει και η τρίτη και πιο ολέθρια φάση του Ελληνικού Εμφυλίου, μεταξύ του ανασχηματισμένου Δημοκρατικού Στρατού που διαδέχθηκε η ΕΛΑΣ και του στρατού της πόλης των Αθηνών. Η τελευταία αυτή φάση της ιστορίας του Ελληνικού Εμφυλίου δεν θα τερματιστεί νωρίτερα από τα τέλη του 1949, σφραγίζοντας την μετέπειτα ιστορία του τόπου.

Τελικά, ύστερα από αναμονή 4 μηνών, ο Γιώργος μετατίθεται στην Πρεσβεία της Άγκυρας, σε θέση Γραμματέα. Με τη σκέψη του ανακουφισμένη, θα καταγράψει:

Η ιδέα της Άγκυρας με στεναχωρούσε. Τώρα νιώθω πιο αλαφρύς. Νομίζω προτιμώ οτιδήποτε από τον εγκλεισμό της Αθήνας. Εννοώ τον ψυχικό. Στο Υπουργείο, εξανδραποδισμός. [...] Αν πεις την σκέψη σου ολόκληρη, (κινδυνεύεις) να σου φορτώσουν ιδέες άλλων. [...] Τον τελευταίο καιρό, το υβρεολόγιο εναντίον μου, είχε γίνει πια μόδα. Κι όμως, ποτέ μου δεν αποχωρίστηκα την Αθήνα μέσα σε τέτοιαν ατμόσφαιρα φιλίας.¹⁰²

Η παραμονή του στην Άγκυρα θα διαρκέσει σχεδόν δύο χρόνια. Στο διάστημα αυτό θα προαχθεί κατά δύο βαθμούς, επιστρέφοντας τελικά στην Αθήνα με βαθμό Διευθυντή Α' τάξεως, στις 25 Δεκεμβρίου 1950. Ύστερα από ένα ακόμα διάστημα επαγγελματικής ανισορροπίας, ο Γιώργος θα διοριστεί τελικά τον Απρίλιο του επόμενου έτους ως Σύμβουλος στην Πρεσβεία του Λονδίνου. Την δεύτερη παραμονή του στην πόλη αυτή, που άφησε πίσω του την εποχή του '30, δεν θα στιγματιστεί από κάποιο εξέχον προσωπικό ή πολιτικό γεγονός. Το μόνο που θα

¹⁰⁰ Μ5, σ. 52: Σάββατο 5 Οκτώβρη 1946

¹⁰¹ Περιμένοντας τον Άγγελο, Ρ. Μπίτον, σ. 414

¹⁰² Μ5, σ. 120: Τετάρτη 4 Φεβρουαρίου 1948

θυμηθεί και θα καταγράψει, με συναισθήματα αμφιθυμικά και έντονα, δεν είναι άλλο από το θάνατο του προσώπου που όπως γράφει: «[...]με έχει πικράνει. Είναι ίσως το μεγαλύτερο κρίμα που αισθάνομαι στη ζωή μου. Και τώρα ακόμα, ύστερα από τόσα παθήματα και μαθήματα, αναρωτιέμαι το γιατί»,¹⁰³ του πατέρα του.

Για ένα χρονικό διάστημα μετά το θάνατο του πατέρα του ο Γιώργος φαίνεται να συλλογίζεται σοβαρά να εγκαταλείψει την καριέρα και τις δημόσιες υποχρεώσεις του, με σκοπό να ζήσει αποκλειστικά ως συγγραφέας. Δεν υπάρχει πια η καταπιεστική σκιά του Στέλιου, που τον εξανάγκαζε να επιστρέφει στο δρόμο του καθήκοντος. Ο πραγματικός λόγος, ωστόσο, μοιάζει να είναι ο πειρασμός της λογοτεχνικής ζωής που γνώρισε στο Λονδίνο.¹⁰⁴ Για να κάνει πράξη λοιπόν τη σκέψη αυτή, σύντομα θα καταθέσει εγγράφως την πρόθεσή του να εγκαταλείψει την υπηρεσία. Αντί αυτού, λαμβάνει από τον ίδιο τον Υπουργό, Ευ. Αβέρωφ-Τοσίτσα, διάταγμα προαγωγής του σε Πληρεξούσιο Υπουργό Β' και μετάθεση στη Βηρυτό. Ο Γιώργος θα εγκαταλείψει τελικά το Λονδίνο στις 9 Νοεμβρίου 1952, ταυτιζόμενος με μια νέα εποχή αστάθειας, πλήρως χαρακτηρισμένης από την μεταστροφή της Ελληνικής Κυβέρνησης προς τη Δεξιά.

Ο Ιανουάριος του 1953 θα βρει το Γιώργο στη Βηρυτό, σε μια εποχή με ελάχιστα πολιτικά γεγονότα και με ισχνές πολιτικές ανησυχίες. Παρόλα αυτά, σ' ένα από τα γράμματά των ημερών εκείνων, θα αναφέρει πως: «Ο πρώτος μου χρόνος εδώ, ήταν ένας από τους δυσκολότερους στη ζωή μου».¹⁰⁵ Η νέα του θέση θα τον υποχρεώσει να περνά αρκετό χρόνο ταξιδεύοντας σ' όλη την περιοχή, μετακινούμενος από τη Βηρυτό στη Δαμασκό, στο Αμάν, στη Βαγδάτη και τα Ιεροσόλυμα.

B.III.II. ΕΝΑ ΝΗΣΙ ΠΟΥ ΟΛΟ ΜΑΚΡΑΙΝΕΙ

*«... δε χρειάζεται μακρύ καιρό
το κακό για να σηκώσει το κεφάλι».¹⁰⁶*

Σ' ένα από τα ταξίδια του θα βρεθεί και στη Κύπρο. Όποιοι κι αν ήταν οι λόγοι, που τον οδήγησαν εκεί, ο Γιώργος, ενθουσιασμένος από τον τόπο που αντικρίζει, αλλά και από το έντονο ελληνικό στοιχείο που αισθάνεται να ξεπροβάλλει από κάθε γωνιά που κοιτάζει, θα γράψει:

¹⁰³ Ε5: ΓΣ προς την Ιωάννα, 21 Αυγούστου, 1948

¹⁰⁴ Περιμένοντας τον Άγγελο, Ρ. Μπίτον, σ. 443

¹⁰⁵ ΓΣ προς Χ. Μίλερ, 1953

¹⁰⁶ Γ. Σεφέρης, «Σαλαμίνα της Κύπρος», 1953

[...] Από εδώ νιώθει κανείς την Ελλάδα (ξαφνικά) ευρύχωρη, πιο πλατιά. Το αίσθημα πως υπάρχει ένας κόσμος που μιλάει ελληνικά, είναι ελληνικός. Που δεν εξαρτάται από την Ελληνική κυβέρνηση, και το τελευταίο τούτο, συντελεί στο αίσθημα αυτής της ευρυχωρίας. [...] Τον έχω αγαπήσει αυτόν τον τόπο. Ίσως γιατί βρίσκω εκεί πράγματα παλιά, που ζουν ακόμη, ενώ έχουν χαθεί στην άλλη Ελλάδα. [...] Ίσως, γιατί αισθάνομαι πως αυτός ο λαός έχει ανάγκη απ' όλη μας την αγάπη κι όλη την συμπαράστασή μας.¹⁰⁷

Τα λόγια αυτά του Γιώργου θα αποδειχθούν ιδιαίτερος προφητικά, σε σχέση με τα γεγονότα που έλαβαν χώρα τα επόμενα χρόνια. Το Σεπτέμβριο του 1954 το ζήτημα της ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα, τίθεται επίσημα από την ελληνική κυβέρνηση, ενώπιον του οργανισμού Ηνωμένων Εθνών στη Ν. Υόρκη, υπό την ευρύτερη καθοδήγηση του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου.¹⁰⁸

Το απορριφθέν αίτημα της Ελλάδος από τον ΟΗΕ θα βρει τον Γιώργο τον επόμενο χρόνο, αφοσιωμένο στα διπλωματικά του καθήκοντα, με την δημιουργική του όμως διάθεση να έχει ολότελα χαθεί. Οι κύκλοι εκείνοι, που καταδίκασαν έντονα την άρνηση της Αγγλικής πολιτικής να αναγνωρίσει το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης των Κυπρίων, δεν ήταν καθόλου λίγοι κι ο Γιώργος, ενταγμένος αναπόσπαστα σ' αυτούς, θα σχολιάσει σε σχέση με την προπαγάνδα της Αγγλικής πλευράς:

Υπάρχουν σε μια γωνιά της γης τετρακόσιες χιλιάδες ψυχές από την καλύτερη, την πιο ατόφια Ρωμισύνη, που προσπαθούν να τις αποκόψουν από τις πραγματικές τους ρίζες και να τις κάνουν λουλούδια θερμοκηπίου. Σ' αυτή τη γωνιά της γης δουλεύει μια μηχανή που κάνει τους Ρωμιούς σπαρτούς-Κυπρίους-όχι-Έλληνες, που κάνει τους ανθρώπους μπαστάρδους, με την εξαγορά και την απαθλίωση των συνειδήσεων, με τις κολακείες των αδυναμιών ή των συμφερόντων (το κυπριακό ζήτημα είναι πριν απ' όλα ζήτημα καλλιέργειας, ζήτημα "κουλτούρας" με την πλατύτερη έννοια που έχει η λέξη) και ονομάζει τη φυσιολογική παιδεία αυτών των ανθρώπων "πολιτική προπαγάνδα" [...] Το να αναγνωρίσει ο κόσμος ο ελεύθερος, με τον οποίο συνταχθήκαμε (μαζί μ' αυτόν και η Βρετανία) ότι οι Κύπριοι είναι Έλληνες καθαρά και [...] τίμια είναι ένα πράγμα [...] που δεν έχει σχέση

¹⁰⁷ ΓΣ προς Ιωάννα: 25 Οκτώβρη 1954

¹⁰⁸ Ο Μακάριος, ήδη από τα προηγούμενα χρόνια, επιδίωξε να εξασφαλίσει την υποστήριξη του πληρεξουσίου Υπουργού Σεφεριάδη, στο ζήτημα της ένωσης. Η απάντηση που έλαβε από το Γιώργο, μέσω του γραμματέα του, στην πρώτη επίσημη επικοινωνία μαζί του, υπήρξε ιδιαίτερος διπλωματική: «Μου ζητάς τώρα, ύστερα από έναν παγκόσμιο πόλεμο, ύστερα από ένα φοβερό εμφύλιο πόλεμο, να στραφούμε εμείς εναντίον των συμμάχων μας. Εναντίον εκείνων, οι οποίοι σήμερα μας στηρίζουν με το δόγμα Τρούμαν κ.τ.λ. Έχεις απόλυτο δίκιο, αλλά η Ελλάδα έχει πολλά προβλήματα. Εγώ συμφωνώ πλήρως με τις ιδέες σου, ότι οι Κύπριοι σαν ανεπτυγμένοι Έλληνες, θα πρέπει να έχετε πλήρη αυτοδιάθεση».

[...] με τα ζητήματα ασφάλειας [...] ούτε με αλλαγή κυριαρχικών δικαιωμάτων.¹⁰⁹

Η αγγλική προσπάθεια να πείσει τους Ελληνοκυπρίους ότι δεν είναι διόλου Έλληνες, είναι αυτό ακριβώς που ενοχλεί πάνω απ' όλα τον Γιώργο. Υπό αλληλοδιαδοχικές συνθήκες, αρχές του επόμενου χρόνου, θα διοριστεί από τον υπουργό Εξωτερικών Ευ. Αβέρωφ πρέσβης στο Λονδίνο με αρμοδιότητα για την Κύπρο. Στη νέα αυτή φάση, που θα κρατήσει μέχρι τη Συνθήκη της Ζυρίχης¹¹⁰, το ζητούμενο για την Κύπρο δεν είναι βέβαια η ένωση, όπως ήθελαν οι Έλληνες, ούτε ο διαμελισμός, όπως έντονα απαιτούσε η τουρκική κυβέρνηση, αλλά η δημιουργία ανεξάρτητου κράτους. Προς αυτή την κατεύθυνση ο διπλωμάτης Γ. Σεφεριάδης προσέφερε αλόγιστα τις υπηρεσίες του για μία δίκαιη λύση του κυπριακού ζητήματος. Υπό αυτό το κλίμα, συνομιλεί με αξιωματούχους της αγγλικής και τουρκικής πλευράς, καταδεικνύοντας την επίμονη προσπάθειά του να προστατεύσει τον υπουργό του από ολισθήματα. Αντιδρώντας στις μυστικές προφορικές συνομιλίες των δύο υπουργών Εξωτερικών Ελλάδας και Τουρκίας, διαφωνεί με το (προ)σχέδιο του Παρισιού, συντάσσοντας προς τον Αβέρωφ «Υπηρεσιακόν Σημείωμα» και άλλες επιστολές, στις οποίες διατυπώνει τις επιφυλάξεις του. Τελικά, όταν μαθαίνει ότι η ελληνική κυβέρνηση σκοπεύει να κάνει στη Ζυρίχη

¹⁰⁹ Μ6, σ. 210-230

¹¹⁰ Στις διαπραγματεύσεις που έλαβαν χώρα στην Ζυρίχη, με ημερομηνία έναρξης 5 Φεβρουαρίου 1959, συμμετείχαν η Ελλάδα και η Τουρκία. Κύπριοι πολιτικοί δεν ήταν παρόντες. Στην ελληνική αποστολή συμμετείχαν ο πρωθυπουργός Κωνσταντίνος Καραμανλής, ο υπουργός Εξωτερικών Αβέρωφ, ο πρέσβης Ξανθόπουλος-Παλαμά, ο διπλωμάτης Δημήτριος Μπίτσιος και μερικοί άλλοι. Στην τουρκική αποστολή συμμετείχαν ο Τούρκος πρωθυπουργός Μεντερές, ο υπουργός εξωτερικών Φατίν Ζορλού και άλλοι υψηλόβαθμοι αξιωματούχοι. Η διαπραγμάτευση γινόταν μεταξύ των δυο υπουργών εξωτερικών, ενώ οι πρωθυπουργοί είχαν συνεχή ενημέρωση. Το σημαντικότερο ζήτημα ήταν η στρατιωτική παρουσία που ήθελαν να έχουν οι Τούρκοι. Η ελληνική πλευρά δεχόταν την ύπαρξη ενός τιμητικού αγήματος, 100 περίπου Τούρκων, όμως η Τουρκία ήθελε αρκετά μεγαλύτερο. Τελικά με παρέμβαση των πρωθυπουργών, λύθηκε το πρόβλημα με αναλογία 950 Ελλήνων και 650 Τούρκων στρατιωτικών. Μετά λύθηκε το ζήτημα του πολιτεύματος - η Τουρκία ζήτηγε ομοσπονδία και η Ελλάδα επιχειρηματολόγούσε πως μπορεί να οδηγήσει στην διχοτόμηση. Τελικά κατάληξαν στην προεδρευόμενη δημοκρατία, με Έλληνα πρόεδρο και Τούρκο αντιπρόεδρο, ο οποίος θα διέθετε βέτο για μια σειρά ζητημάτων στην άμυνα, εξωτερική πολιτική και αλλού. Τόσο το κοινοβούλιο όσο και η δημόσια διοίκηση θα είχε αναλογία Ελλήνων και Τούρκων 70/30. Σε περίπτωση συγκρούσεων θα λειτουργούσε το Ανώτατο Δικαστήριο, το οποίο θα είχε τρεις δικαστές, έναν Έλληνα, έναν Τούρκο και έναν ουδέτερο. Επιπλέον, συμφωνήθηκαν η συνθήκη Εγγύησης και η συνθήκη Συμμαχίας, οι οποίες θα είχαν συνταγματική ισχύ. Πέρα από αυτές τις συμφωνίες, οι Καραμανλής και Μεντερές συμφώνησαν σε μια μυστική συμφωνία, η οποία προέβλεπε την ένταξη της Κύπρου στο ΝΑΤΟ, ότι θα ασκούσαν επιρροή για να τεθεί εκτός νόμου το κομμουνιστικό κόμμα, ο πρώτος στρατιωτικός διοικητής θα αποφασιζόταν με κλήρο και πως θα κήρυσσαν γενική αμνηστία. Συμφωνία Ζυρίχης-Λονδίνου, Βικιπαίδεια.

ορισμένες βασικές παραχωρήσεις, στέλνει επιστολή στον Αβέρωφ, στην οποία εκφράζει και πάλι τις αντιρρήσεις του, με αριθμό εμπιστευτικού πρωτοκόλλου. Ο αριθμός πρωτοκόλλου θεωρήθηκε από τον υπουργό, όμως, μεγάλη προδοσία και στάθηκε η αιτία για τον αποκλεισμό του Σεφεριάδη από τη συνδιάσκεψη της Ζυρίχης.

Σύμφωνα με την άποψη του Γιώργου, η υπογραφή των Συμφωνιών της Ζυρίχης, από τους πρωθυπουργούς της Ελλάδας και της Τουρκίας στις 11 Φεβρουαρίου, σφράγισε την μετέπειτα τύχη της Κύπρου. Η συμφωνία περιείχε όμως ένα δομικό σφάλμα, το δικαίωμα των Τουρκοκυπρίων σε βέτο, μια διάταξη, που τότε κανείς δεν μπορούσε να προβλέψει πως θα εξελισσόταν σε ενεργό δυναμίτη. Ο Γιώργος θα γράψει για την επίμαχη συμμαχία: «Η Ελλάδα, έχει ίσως εκχωρήσει, περισσότερα απ' όσα μπορούσε να εκχωρήσει».¹¹¹

Β.ΙΙΙ.ΙΙΙ. ΑΣΠΑΛΑΘΟΙ ΤΙΜΩΡΙΑΣ ΚΑΙ ΥΠΕΝΘΥΜΙΣΗΣ

*«Έτσι στον κάτω κόσμο πλέρωνε τα κρίματά του
ο Παμφύλιος Αρδιαίος ο πανάθλιος Τύραννος».¹¹²*

Στις αρχές της νέας δεκαετίας, με τη λήξη του Κυπριακού και την γενικότερη χαλάρωση της έντασης, ο Γιώργος μπορεί πλέον να απολαύσει τη ζωή του υψηλόβαθμου διπλωμάτη και λογοτέχνη. Στα εξηκοστά του γενέθλια δείχνει να φλερτάρει με την ιδέα της πρόωρης σύνταξης, αφού οι ασχολίες του περιορίζονται ολοένα και περισσότερο στην ανάγκη παραγωγής αμιγώς λογοτεχνικού έργου. Το Μάιο του 1960, θα συνοψίσει την κατάσταση στην οποία έχει περιέλθει, με τρόπο απολύτως διαυγή:

Μου χρειάζεται η συγκέντρωση, η μη διακοπή. Έτσι που ζω, δεν μπορώ να την έχω. Μου μένουν ελάχιστα χρόνια ακόμη. Αύριο δεν υπάρχει. Τώρα πρέπει, τώρα, να γίνει η τελευταία προσπάθεια. Το «υπηρετεί», του έδωσα τα καλύτερα χρόνια της ζωής μου, τέλειωσε.¹¹³

Μια επίσκεψη του Έλληνα πρωθυπουργού Κ. Καραμανλή και του υπουργού Εξωτερικών Ευ. Αβέρωφ τον επόμενο μήνα, είναι η ευκαιρία που του δίνεται για να κλείσει ένα κεφάλαιο της ζωής του. Είναι η στιγμή: «να υποκλιθεί, να αποσυρθεί ως πρέσβης και να επανέλθει στην Αθήνα».¹¹⁴ Παρόλη τη βιαστική του διάθεση όμως, θα διατηρήσει τη θέση του για περίπου δύο χρόνια ακόμα, επιστρέφοντας τελικά στην Ελλάδα στις 20 Αυγούστου του 1962. Από την ημέρα αυτή και μέχρι την επίσημη συνταξιοδότησή του, θα βρίσκεται απλώς «εις την διάθεσιν» του

¹¹¹ Περιμένοντας τον Άγγελο, Ρ. Μπίτον, σ. 528

¹¹² Γ. Σεφέρης, «Επί ασπαλάθων...», 1971

¹¹³ Μ7, σ.152: 29 Φεβρουαρίου 1960

¹¹⁴ ΓΧ, σ. 39: ΓΣ προς τον Αβέρωφ, 1960

υπουργείου, καθιστάμενος επί της ουσίας για πρώτη φορά κύριος του εαυτού του.

Η Αθήνα στην οποία επιστρέφει ο Γιώργος, είναι γι' αυτόν ολότελα αλλαγμένη, μ' ένα έντονο αίσθημα εκπατριισμού να πλανάται ακόμα και στον αέρα που αναπνέει. Στην ίδια αυτή πόλη όμως, στη πόλη που: «μας πληγώνει και μας εξευτελίζει»¹¹⁵, θα πληροφορηθεί και για την κατάκτηση, που αποτέλεσε μία από τις σημαντικότερες της ζωής του, αυτή του Βραβείου Νόμπελ το 1963. Τη νίκη του θα διαδεχθεί μια εποχή έντονης κριτικής και αμφισβήτησης, προερχόμενη κυρίως από τον δεξιό χώρο, όπου θα διαδώσει τη φήμη πως ο νομπελίστας ποιητής είχε ως διπλωμάτης «ξεπουλήσει» την Κύπρο, στοχεύοντας τη διάκριση αυτή.

Στα μέσα του επόμενου χρόνου, η νέα κεντροαριστερή κυβέρνηση του Γ. Παπανδρέου περνάει ένα νόμο που θέτει όριο στα χρόνια συνεχούς υπηρεσίας των δημοσίων υπαλλήλων. Ο Γιώργος θα γίνει σύντομα ένας από τους πολλούς «πεπροικισμένους με εξαιρετικά προσόντα ανθρώπους»¹¹⁶, που απαλλάσσονται των καθηκόντων τους, λόγω της επιτακτικής ανάγκης ανανέωσης των στελεχών της διοικήσεως. Για τον Γιώργο το γεγονός ότι το τέλος της καριέρας του προήλθε από τον ίδιο άνθρωπο που τον απέμψε το 1944 από το γραφείο Τύπου της εξόριστης κυβέρνησης, ελάχιστα δείχνει να τον απασχολεί. Η απόφαση φαίνεται να προκάλεσε μάλιστα το ειρωνικό χαμόγελό του, μιας και η παρουσία του στο υπουργείο το τελευταίο διάστημα υπήρξε εξ ολοκλήρου τυπική.

Στον πολιτικό χώρο διαδραματίζεται μια ακόμη περίοδος έντονης αναστάτωσης. Το καλοκαίρι του 1965 ξεσπά η νέα πολιτική κρίση στην Ελλάδα. Ο βασιλιάς Κωνσταντίνος Β' υποχρεώνει τον πρωθυπουργό Γ. Παπανδρέου σε παραίτηση, χωρίς όμως την ταυτόχρονη προκήρυξη εκλογών. Την ίδια στιγμή, μια ομάδα βουλευτών από την Ένωση Κέντρου, πείστηκαν να υποστηρίξουν μια ασταθή κοινοβουλευτική πλειοψηφία, μ' έναν πρωθυπουργό εντελώς προσφιλή στον βασιλιά. Σε ένδειξη διαμαρτυρίας ξεσπούν στην Αθήνα απεργίες και βίαιες διαδηλώσεις, γνωστές με τον όρο «Ιουλιανά». Ο κόσμος της Ελλάδας συγκλονίζεται από τα σημάδια της επικείμενης διάλυσης, αφού φημολογείται ότι στρατιωτικές ομάδες απειλούν να καταλάβουν την εξουσία.¹¹⁷

Οι πολιτικές συμπάθειες του Γιώργου ξεπερνούν πάντως τα όρια των πολιτικών κομμάτων. Αναβιώνοντας τη διαχρονική του αντιπάθεια προς τη μοναρχία, αλλά και τον υπάρχοντα πρωθυπουργό, θα γράψει:

[...] αφού πέρασα μια ολόκληρη ζωή κλυδωνισμένη από στρατιωτικά κινήματα, δικτατορίες, μεταπολιτεύσεις, εξάρσεις, ολέθρους και

¹¹⁵ Μ3, σ. 95: Τετάρτη 5 Ιανουαρίου 1938

¹¹⁶ Γ. Παπανδρέου προς Γ.Σ., 1964

¹¹⁷ Περιμένοντας τον Άγγελο, Ρ. Μπίτον, σ. 569

απογνώσεις [...] καταλήγω στο συμπέρασμα πως δεν έχουμε προκόψει ούτε μία στιγμή σ' αυτά τα ζητήματα.¹¹⁸

Την Παρασκευή 21 Απριλίου 1967 εκείνος, όπως και οι υπόλοιποι Έλληνες, θα αντικρίσουν άρματα μάχης να έχουν καταλάβει τους δρόμους. Μεσαία στρατιωτικά στελέχη, υπό τη σιωπηρή συναίνεση του βασιλέα, έχουν καταλάβει την εξουσία. Τα περισσότερα άρθρα του Συντάγματος θα ανασταλούν, θα επιβληθεί αυστηρότατη λογοκρισία, ενώ πλήθος «αριστερών αντιφρονούντων» θα εξοριστεί στα νησιά του Αιγαίου. Τον Νοέμβριο, το καθεστώς των Συνταγματαρχών θα συγκρουστεί σφοδρά με τον αρχιεπίσκοπο Μακάριο, οδηγώντας στη δημιουργία ενός νέου ρήγματος, αλλά και εξωθώντας σε ακροβασία τη διπλωματική σχέση με την Τουρκία. Σχεδόν παραλλήλως, στις 13 Δεκεμβρίου, ο βασιλιάς σκηνοθετεί το δικό του αποτυχημένο πραξικόπημα και αναγκάζεται να εγκαταλείψει τη χώρα, επιτρέποντας στη Δικτατορία να εκτραχυνθεί όσο ποτέ άλλοτε.

Στον Γιώργο, την ίδια εποχή, δόθηκε πολλάκις η δυνατότητα τόσο για προσωπικούς όσο και επαγγελματικούς λόγους να ταξιδέψει στο εξωτερικό. Ο ίδιος όμως, παρά τις όποιες μετακινήσεις του, επέλεξε να μη διατυπώσει ανοιχτά τη θέση του για το νέο καθεστώς, αφού, όπως επανειλημμένως υποστήριξε, αυτό: «ήταν μια πράξη άνανδρη, για κάποιον που βρίσκεται εκτός καθεστώτος, όταν άλλοι εντός αυτού υποφέρουν». Από την ημέρα που συνταξιοδοτήθηκε, είχε αποφασίσει συνειδητά να αφήσει πίσω του κάθε πολιτική ανάμειξη. Επιπλέον, δεδομένου του επαγγελματικού του παρελθόντος και παρά την αιώνια αγανάκτησή του προς το Υπουργείο στο οποίο υπηρέτησε, υπήρξε ιδιαίτερος ευαίσθητος στο θέμα της επαγγελματικής ηθικής. Για έναν έμπιστο δημόσιο υπάλληλο, το ν' ασκήσει κριτική στην κυβέρνηση της χώρας του δημοσίως, αποτελεί τη μέγιστη παράβαση.

Εντούτοις, στις 28 Μαρτίου του 1969 αποφασίζει να μιλήσει για πρώτη φορά ανοιχτά και να καταγγείλει τη Δικτατορία, μέσα από μια μαγνητοφωνημένη δήλωσή του στο BBC, που όχι λίγο ούτε πολύ, εξελίχθηκε σε κείμενο - σύμβολο του αντιδικτατορικού κινήματος:

Πάει καιρός που πήρα την απόφαση να κρατηθώ έξω από τα πολιτικά του τόπου. Προσπάθησα άλλοτε να το εξηγήσω, αυτό δε σημαίνει διόλου πως μου είναι αδιάφορη η πολιτική ζωή μας. Έτσι, από τα χρόνια εκείνα ως τώρα τελευταία έπαψα κατά κανόνα ν' αγγίζω τέτοια θέματα. Εξ άλλου τα όσα δημοσίεψα ως τις αρχές του 1967, και η κατοπινή στάση μου - δεν έχω δημοσιέψει τίποτε στην Ελλάδα από τότε που φιμώθηκε η ελευθερία - έδειχναν, μου φαίνεται αρκετά καθαρά τη σκέψη μου.

¹¹⁸ Δ2, σ. 303

Μολαταύτα, μήνες τώρα, αισθάνομαι μέσα μου και γύρω μου, ολοένα πιο επιτακτικά το χρέος να πω ένα λόγο για τη σημερινή κατάστασή μας. Με όλη τη δυνατή συντομία, να τι θα έλεγα: Κλείνουν δυο χρόνια που μας έχει επιβληθεί ένα καθεστώς όλως διόλου αντίθετο με τα ιδεώδη για τα οποία πολέμησε ο κόσμος μας και τόσο περίλαμπρα ο λαός μας, στον τελευταίο παγκόσμιο πόλεμο. Είναι μια κατάσταση υποχρεωτικής νάρκης όπου, όσες πνευματικές αξίες κατορθώσαμε να κρατήσουμε ζωντανές, με πόνους και με κόπους, πάνε κι' αυτές να καταποντισθούν μέσα στα ελώδη στεκάμενα νερά. Δε θα μου είταν δύσκολο να καταλάβω πως τέτοιες ζημιές δε λογαριάζουν παρά πολύ για ορισμένους ανθρώπους.

Δυστυχώς, δεν πρόκειται μόνο γι' αυτόν τον κίνδυνο. Όλοι πια το διδάχτηκαν και το ξέρουν πως στις δικτατορικές καταστάσεις, η αρχή μπορεί να μοιάζει εύκολη, όμως η τραγωδία περιμένει, αναπότρεπτη, στο τέλος. Το δράμα αυτού του τέλους μάς βασανίζει, συνειδητά ή ασυνείδητα όπως στους παμπάλαιους χορούς του Αισχύλου. Όσο μένει η ανωμαλία, τόσο προχωρεί το κακό. Είμαι ένας άνθρωπος χωρίς κανένα απολύτως πολιτικό δεσμό, και, μπορώ να το πω, μιλώ χωρίς φόβο και χωρίς πάθος. Βλέπω μπροστά μου τον γκρεμό όπου μας οδηγεί η καταπίεση που κάλυψε τον τόπο. Αυτή η ανωμαλία πρέπει να σταματήσει. Είναι Εθνική επιταγή.

Τώρα ξαναγυρίζω στη σιωπή μου. Παρακαλώ το Θεό, να μη με φέρει άλλη φορά σε παρόμοια ανάγκη να ξαναμιλήσω.

Παρόλο τον ενθουσιασμό που προκάλεσε η «Δήλωση», όπως θα μείνει έκτοτε γνωστή, είναι ένα αυστηρό κείμενο κι όχι ένα μανιφέστο αντίστασης. Είναι μια κεραυνοβόλα επίπληξη, μια κριτική προς ένα καθεστώς κι ως εκ τούτου μια κατάσταση, που δεν έχει παρά «να σταματήσει». Παρά το ότι ο Γιώργος υπήρξε ο μόνος που επέλεξε να προβεί σε δημόσια δήλωση - διαμαρτυρία, θα συμπαρασυρθεί από την ορμή του καθεστώτος. Τον επόμενο χρόνο θα παυθεί η ισχύς του διπλωματικού του διαβατηρίου, γεγονός που θα δυσχεράνει τις τακτικές και επιβεβλημένες μετακινήσεις του. Ο μέχρι πρότινος ανώτατος δημόσιος λειτουργός θα μετατραπεί σύντομα σ' έναν καθημερινό πολίτη. Με την παροδικότητα των τιμών και των διακρίσεων, που επιβάλλονται από το νέο καθεστώς, θα γεννηθεί ο «μνησιπήμων πόνος», που θα συντροφεύει το Γιώργο, μέχρι και το τέλος της ζωής του.

ΜΕΡΟΣ Γ΄
Ο ΕΠΩΔΥΝΟΣ ΔΙΧΑΣΜΟΣ

Τ' άσπρο χαρτί σκληρός καθρέφτης
επιστρέφει μόνο εκείνο που ήσουν.
Τ' άσπρο χαρτί μιλά με τη φωνή σου,
τη δική σου φωνή
όχι εκείνη που σ' αρέσει·
μουσική σου είναι η ζωή
αυτή που σπατάλησες.
Μπορεί να την ξανακερδίσεις αν το θέλεις
αν καρφωθείς σε τούτο το αδιάφορο πράγμα
που σε ρίχνει πίσω
εκεί που ξεκίνησες.
Ταξίδεψες, είδες πολλά φεγγάρια πολλούς ήλιους
[...]
ό,τι ένιωσες σωριάζεται ανυπόστατο
αν δεν εμπιστευτείς τούτο το κενό.
Ίσως να βρεις εκεί ό,τι νόμισες χαμένο·
τη βλάστηση της νιότης, το δίκαιο καταποντισμό
της ηλικίας.
Ζωή σου είναι ό,τι έδωσες
τούτο το κενό είναι ό,τι έδωσες
το άσπρο χαρτί.

Γ. Σεφέρης. «Θερινό Ηλιοστάσι», Η΄, 1966.

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Σημαντική και κομβική πτυχή της γραφής του Γιώργου - μη θεωρητέα λησμονημένη - είναι η λογική της απόκτησης ψευδώνυμου, με την κυριότερη όμως εμφάνισή της στην επιλογή του «Σεφέρης» ως λογοτεχνικού επωνύμου αντί του οικογενειακού Σεφεριάδης. Διόλου τυχαίο υπήρξε το γεγονός πως ο Στέλιος Σεφεριάδης, πατέρας του Γιώργου, χρησιμοποίησε το φυσιολατρικό ψευδώνυμο Στέφανος Μύρτας, με την απόφαση αυτή να είναι καθοριστική και για τον ίδιο. Κάθε ψευδώνυμο που χρησιμοποιείται έχει και μια συγκεκριμένη σκοπιμότητα αναλόγως και με την διαφάνεια του πεπονημένου ονόματος. Θα είναι παράλειψη να μην αναφέρουμε ότι ίσως και η απουσία υπογραφής στην δημοσίευση ποιήματος ή ποιημάτων μπορεί να χαρακτηριστεί ένα επιπλέον ψευδώνυμο. Μάλιστα η επιμονή στην ανυπόγραφη δημοσίευση ίσως καταδεικνύει πρόδηλα το βαθύ πόθο του ποιητή Σεφέρη να μετρήσει την αυταξία των ποιημάτων του. Η απήχησή τους, λοιπόν, βασίζεται στην προαναφερθείσα επωνυμία, συστήνοντας ένα αμφίρροπο δίπολο· αυτό του εξωαναγνωστικού επαίνου, αλλά και της προκατειλημμένης εξωαναγνωστικής αρνητικής κριτικής.

ΑΝΤΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΩΝ

Μέσα από μια καθολική ματιά η ιστορία της ζωής του Σεφέρη είναι αυτή ακριβώς η ιστορία της προσωπικότητας που τα συνθετικά της μέρη βρίσκονται σε πλήρη διάσταση. Στην παρούσα εργασία δεν εξετάσαμε την καθεαυτή πορεία του ποιητή Σεφέρη ή του διπλωμάτη Σεφεριάδη αλλά αντίθετα την ιστορία του ανθρώπου που ήταν και τα δύο. Ο συγκεκριασμός αυτών των δύο σημαντικών ιδιοτήτων αποτέλεσε το βασικό ερέθισμα βάσει του οποίου οδηγηθήκαμε στην αυτοτέλεια της κάθε φύσης και των αλληλοεπιδράσεών τους. Όπως χαρακτηριστικά ο Γιώργος αναφέρει:

Ο άνθρωπος είναι πάντα διπλός: εκείνος που πράττει, και εκείνος που βλέπει τον εαυτό του να πράττει. Εκείνος που υποφέρει, και εκείνος που βλέπει τον εαυτό του να υποφέρει. Εκείνος που αισθάνεται, και εκείνος που παρατηρεί τον εαυτό του να αισθάνεται. Όταν λέω εγώ, τι εννοώ, το Α ή το Β εγώ μου; Και αυτό δείχνει πως είναι σχεδόν αδύνατο να είναι κανείς ειλικρινής.¹¹⁹

Έκδηλα διαποτισμένος από αυτήν την ανάγκη να ακολουθήσει ένα δρόμο που τον στεναχωρεί και τον πλήττει, μένει αφοπλισμένος. Ένας

¹¹⁹ Μ1, σ. 21: 2 Οκτωβρίου 1925

Σεφέρης αναγκασμένος να υποταχθεί στις εξωτερικές απαιτήσεις πνίγει τις εσωτερικές του κλίσεις και κατά κάποιον τρόπο συμβιβάζεται με την ανάγκη των καιρών. Αφορμούμενος από αυτόν τον συμβιβασμό, θα γράψει:

Έτσι, έκανα, ως τα σήμερα, όσο μπορούσα τίμια το υπηρεσιακό μου χρέος, και προσπάθησα, όσο μπορούσα, να μην έχω καμιάν ιδιαίτερη έννοια ή απολαβή από τους ανθρώπους που μας κυβερνούσαν. Ύστερ' από την δουλειά που έκανα, έφυγα από την Ελλάδα με τον ίδιο βαθμό, ενώ τόσοι και τόσοι μάζεψαν ό,τι ήθελαν. Δε χρωστώ τίποτε. Κράτησα την απόστασή μου. Δεν έχω κανένα παράπονο.¹²⁰

Το σύνολο των κειμένων του διαπερνά μια συνολική αντιπαράθεση, ανάμεσα στον άνθρωπο των γραμμάτων και τον χειριστή ευαίσθητων εθνικών θεμάτων. Μια ουσιαστική διάσταση ανάμεσα στην υπηρεσιακή συνέπεια¹²¹ και την πολιτική σκοπιμότητα, γεγονός που καθιστά τα περιθώρια επιλογών του διπλωματικού υπαλλήλου εξαιρετικά στενά.

[..] Έπειτα, η πολιτική, με την στενή της έννοια, δε μ' απασχόλησε ποτέ, σαν σκοπός ζωής. Αργότερα, όταν μπήκα στο υπουργείο και βρέθηκα εξαρτημένος από την πολιτική, πάλι δε μου πέρασε από το νου πως θα μπορούσα να γίνω ποτέ, σαν πολίτης, περισσότερο από ένας τίμιος οπαδός, και σαν υπηρέτης του κράτους περισσότερο από ικανός βοηθός. Είχα άλλα ενδιαφέροντα, που τα τοποθετούσα ψηλότερα από τις πρόσκαιρες αυτές ασχολίες και που ήταν η ζωή μου. Όμως, κρίνοντας αυστηρά τον εαυτό μου, δεν νομίζω πως πήρα από κανέναν τον καιρό που αφιέρωσα σε αυτά τα ενδιαφέροντα. Αυτός ήταν ο καιρός που άλλοι έδωσαν στο σκότωμα της ώρας, στη φλυαρία, στα χαρτιά ή στην πλήξη.¹²²

Ο διαχωρισμός λοιπόν αυτός, αντανακλάται στην καθημερινότητα αλλά και την προσήλωση στο διπλωματικό καθήκον, όπως μάλιστα γλαφυρά περιγράφεται σε ένα ακόμη από τα κείμενά του:

Νομίζω πως έκανα το χρέος μου στην υπηρεσία με την προσήλωση οποιουδήποτε συναδέλφου που εκτιμώ. Η ανάγκη να υπηρετώ δύο κυρίους και η αποστρόφη μου γενικά για την ερασιτεχνία με βασάνισαν αδιάκοπα.

¹²⁰ Χ41, σ. 25

¹²¹«Ο διπλωμάτης πρέπει να ξεκινήσει την σταδιοδρομία του έχοντας την πεποίθηση πως είναι κλητός για μια πολύ υπεύθυνη αποστολή και να έχει, επίσης, πέρα από τις ειδικές γνώσεις, πολιτική κρίση και αίσθημα ευθύνης και συμμετοχής στα πολιτικά πράγματα του τόπου του, όχι τα κομματικά, ώστε να μπορεί να χειρίζεται μεγάλες και κρίσιμες υποθέσεις του κράτους, γνωρίζοντας πως η επιτυχία στον χειρισμό τους προηγείται από την προσωπική επιτυχία στην σταδιοδρομία του.» Α. Ξύδης, Ο Πολιτικός Σεφέρης, σ. 120

¹²² Χ41, σ.13

Κάποτε ήταν ένα μαρτύριο. Αλλά από μιαν ορισμένη στιγμή και πέρα, αφού δεν είχα τα μέσα να ζήσω την ζωή που ήθελα, παραδέχτηκα πως ήταν καλύτερα έτσι, παρά να κερδίζω το ψωμί μου είτε σαν δημοσιογράφος είτε κάνοντας άλλες βιομηχανίες με την πένα μου. Εξάλλου, φαντάζομαι πως η συνείδηση της πνευματικής υπόστασής μου με βοήθησε να υπηρετήσω τον τόπο με μεγαλύτερη φροντίδα και γνώση της παράδοσής μας και του λαού μας – πράγματα που, δυστυχώς, στη γενιά μου δεν τα παίρναν στα σοβαρά οι περισσότεροι από τους δημόσιους λειτουργούς.¹²³

Έτσι, διαπιστωτικά μπορούμε να αναφέρουμε ότι όλες οι πράξεις του διπλωμάτη Σεφεριάδη εκπορεύονταν από μια σπάνια επαγγελματική ευσυνειδησία. Βεβαίως, την ίδια στιγμή ο ποιητής που συνυπάρχει με τον διπλωμάτη δυσανασχετεί με το διπλωματικό περιβάλλον που θεωρεί ανασταλτικό για την πνευματική του δημιουργία. Δεν μετανοεί πάντως για την επιλογή του να εργαστεί στην διπλωματική υπηρεσία αλλά αντίθετα η επαγγελματική του συνείδηση διακρίνεται από την μόνιμη συναίσθηση της αποστολής που επιτελεί.¹²⁴ Μάλιστα, όπως αναφέρει χαρακτηριστικά σε ένα γράμμα προς τον φίλο του Μαλάνο:

Εσύ είσαι μόνο λογοτέχνης. Για λόγους οικονομικούς είσαι υποχρεωμένος να δουλεύεις και βρίσκω πως είναι μια από τις ντροπές της εποχής μας αυτός ο εξαναγκασμός του πνευματικού ανθρώπου να ξοδεύει τον καιρό του για να βγάλει το ψωμί του, ενώ θα έπρεπε να τον ξοδεύει για να γράφει τα βιβλία του [...] Εγώ όμως [...] υπηρετώ τον τόπο μου, όπου ζει ένας λαός, που φορολογείται για να με πληρώνουν. Κι αυτή την υπηρεσία, δεν την έκανα ούτε την κάνω ερασιτεχνικά, την κάνω σοβαρά, πολύ σοβαρά.¹²⁵

Μέσα από ένα απόσπασμα των μετέπειτα ημερολογίων του, αποδεικνύεται αυτό που προαναφέραμε. Οι διαφορετικές διαστάσεις της προσωπικότητας του ποιητή ή διπλωμάτη, αλλά πολύ περισσότερο η αυθυπαρξία τους:

Κάνω το επάγγελμα του ανθρώπου και το επάγγελμα του υπαλλήλου. Δραματικά ασυμβίβαστα πράγματα κάποτε, και κάποτε πολύ βαρύ, όταν, σε μια ξαφνική ριπή του ματιού δεις τον εαυτό σου χωρίς κανένα επάγγελμα – δεις ότι το ένα επάγγελμα τρώει το άλλο.¹²⁶

Με μια ακόμη σημείωση στο ημερολόγιό του, θα αναφέρει:

¹²³ Χ41, σ. 13-14

¹²⁴ Γ. Ρομποτής, Η διοίκηση στην ελληνική λογοτεχνία: Από τον λόγιο στον υπάλληλο, 2017

¹²⁵ Σ/Μαλ., σ. 235-236: ΓΣ προς Μαλάνο, 12 Μαΐου 1944

¹²⁶ Μ4, σ. 298: Κυριακή 4 Ιουλίου 1943

«Φρίκη. Πάντα οι δύο αφεντάδες. Απ' εδώ όλες μου οι αντιφάσεις. Δεν θέλω να γίνω μήτε δικηγόρος, μήτε δημοσιογράφος, μήτε μποέμ».¹²⁷ Εύλογα φανερώνεται πως ο Σεφέρης βρίσκεται ενώπιον ενός σημαντικού διλήμματος, της διαχρονικής αντίφασης που τον έχει διαποτίσει. Στο ίδιο απόσπασμα συνεχίζει: «Η μόνη κλίση που έχω είναι να θέλω να φτιάξω ποιήματα, υπομονετικά, πεισματάρικα, δουλεύοντας μήνες και χρόνους, σαν Κινέζος ή μανιακός χειροτέχνης».¹²⁸ Στο σημείο αυτό αναδεικνύεται η ποιητική διάσταση του Σεφέρη, πλήρως συμβιβασμένη με την ιδέα της συνεχούς αναζήτησης και αέναης προσπάθειας για να δώσει σάρκα σε αυτό που τόσο τον εμπνέει, την ποίηση:

«Η εξωτερική υποτέλεια θα με πληγώνει σε όλη μου την ζωή. Θα με κρατά εντειχισμένο. Και όμως η παραμικρή σταγόνα ζωής φέρνει μια τέτοια διαστολή στην ψυχή μου».¹²⁹

Περιδιαβαίνοντας λοιπόν και παρακολουθώντας την εκτενή πορεία του Γιώργου, αφενός ως ποιητή και αφετέρου ως ανώτατου διοικητικού λειτουργού, ένας και μόνο σκοπός αναδείχθηκε: η προσπάθειά του να απομονώσει και να διατάξει ολότελα τη συνείδηση. Οι υπό εξέταση διαστάσεις σαφώς φαίνονται καθορισμένες και μάλλον αντικρουόμενες στη μοναδική προσπάθειά του να υπηρετήσει ένα ασφυκτικό καθήκον. Ο έντονος αυτός, αλλά και διαχρονικός διαξιφισμός αποτέλεσε για εκείνον μια εξατομικευμένη απόπειρα συνδιαλογής με αυτόν και τον εαυτό του. Διάλογος αιώνιος, αναπάντητος αλλά και ενδοσκοπικός, αφετηρία στοχασμού και συνειδητοποίησης πως:

[...] το σπουδαίο δεν είναι ν' αλλάξουμε τη ζωή μας, ονειροπολώντας μιαν άλλη πιο ενδιαφέρουσα, αλλά να κάνουμε να λαλήσει τούτη η ζωή, όπως μας δόθηκε, την καθημερινή, την ταπεινή, την ανθρωπιστική, όπου το καθετί που μπορούμε να γυρέψουμε πρέπει να υπάρχει. Σ' αυτή τη δική μας ζωή, την αναφαίρετη και τη μοναδική (αφού κανένας άλλος δεν την έχει), που δίνει το χυμό στα έργα μας και τα κάνει όμοια μ' εμάς, πρέπει να μάθουμε να βλέπουμε το θαύμα.¹³⁰

¹²⁷ Μ1, σ. 87: Τρίτη 1 Μαρτίου 1927

¹²⁸ Στο ίδιο, σ: 87

¹²⁹ Στο ίδιο, σ: 87

¹³⁰ Μ1, σ. 72: Δευτέρα 16 Αυγούστου 1926

Η Υπηρεσιακή Σταδιοδρομία του Γεωργίου Στ. Σεφεριάδη (1926-1965)

29.02.1900	05.05.1931
Γέννησή του στη Σμύρνη.	Διάταγμα τοποθέτησής του ως
20.12.1926	Προξένου στο Γενικό Προξενείο
Μετέχει στο διαγωνισμό	του Λονδίνου.
ακολούθων του Υπουργείου	17.08.1931
Εξωτερικών.	Αναλαμβάνει υπηρεσία στο
27.12.1926	Γενικό Προξενείο του Λονδίνου.
Αναλαμβάνει υπηρεσία στο	01.07.1932
«Κρυπτογραφικό» του	Αναλαμβάνει ως «διευθύνων» το
Υπουργείου.	Γενικό Προξενείο.
29.12.1926	09.02.1933
Διάταγμα διορισμού του	Παραδίδει τη διεύθυνση του
δημοσιεύεται στην Εφημερίδα της	Προξενείου στον Αλέξανδρο Ι.
Κυβερνήσεως.	Αργυρόπουλο.
07.01.1927	16.05.1933
Επίσημη ανακοίνωση στον ίδιο	Αναλαμβάνει εκ νέου τη
του διορισμού του,	διεύθυνση του Προξενείου.
υπογεγραμμένη από τον υπουργό	08.09.1933
Εξωτερικών Γεώργιο	Εκδίδεται διάταγμα μετάθεσής
Μιχαλακόπουλο.	του.
01.09.1927	20.01.1934
Τοποθέτησή του «παρά τω	Παραδίδει το Γενικό Προξενείο
συμβατικώ τμήματι» του	στον Αλέξανδρο Α. Ρωμάνο.
Υπουργείου.	13.04.1934
24-29.03.1928	Αναλαμβάνει υπηρεσία στο
Διπλωματικός ταχυδρόμος στην	Γραφείο Υπουργού Εξωτερικών
Κωνσταντινούπολη.	στην Αθήνα.
12.08-02.09.1929	27.08.1934
Επίσημος ξεναγός του Εδουάρδου	Αναλαμβάνει υπηρεσία στο
Ερριό, πρώην πρωθυπουργού της	τμήμα Εθιμοτυπίας του
Γαλλίας, που επισκέπτεται την	Υπουργείου.
Ελλάδα.	05.02.1935
10.12.1929	Διάταγμα προαγωγής του σε
Τοποθέτησή του παρά τω	Γραμματέα Α' τάξεως.
γραφείω Κοινωνίας των Εθνών	06.04.1936
του Υπουργείου.	Διαταγή ν' αναλάβει υπηρεσία
13.02.1930	στην Α' διεύθυνση πολιτικών
Διάταγμα προαγωγής του σε	υποθέσεων.
Γραμματέα Β' τάξεως.	21.10.1936
05.09-08.10.1930	Διαταγή ν' αναλάβει τη
Γραμματέας της ελληνικής	διεύθυνση του Προξενείου
αντιπροσωπείας στην 11η	Κορυτσάς.
Συνέλευση της Κοινωνίας των	
Εθνών, Γενεύη.	

16.11.1936
Ανάληψη διεύθυνσης του
Προξενείου της Κορυτσάς.

02.12.1937
Παράδοση διεύθυνσης του
Προξενείου της Κορυτσάς
μετατιθέμενος στην Αθήνα.

07.12.1937
Διαταγή ν' αναλάβει «την
διεύθυνσιν του παρά τω
υφυπουργείω Τύπου και
Τουρισμού εν τμήματι
Εξωτερικού Τύπου».

26.02.1938
Διάταγμα προαγωγής του σε
Τμηματάρχη Β' τάξεως.

30.05-10.06.1940
Μετέχει στην Ελληνική
αντιπροσωπεία του Οικονομικού
συμβουλίου της Βαλκανικής
συνεννόησης στο Ντουμπρόβνικ
της Γιουγκοσλαβίας.

22.04.1941
Αναχώρηση από τον Πειραιά για
Σούδα, συνοδεύοντας τη
διωχθείσα ελληνική κυβέρνηση.

14.05.1941
Αναχώρηση από Χανιά για
Αίγυπτο.

17.05.1941
Άφιξη στο Κάιρο.

20.05.1941
Άφιξη στην Αλεξάνδρεια.

16.06.1941
«Απελύθητε της Υπηρεσίας ως
αυτογνωμόνως εγκαταλείψαντες
την θέσιν σας» (υπογράφει ο
πρόεδρος της Κυβέρνησης Γ.
Τσολάκογλου).

27.07.1941
Αναχώρηση από Κάιρο για
Πρετόρια

29.09.1941
Επίσημη ανακοίνωση της
μετάθεσής του στην Πρεσβεία
της Πρετόρια, στη θέση του
Γραμματέα.

18.04.1942
Αναχώρηση από
Γιοχάνεσμπουργκ.

25.04.1942
Άφιξη στο Κάιρο.

27.04.1942
Ανάληψη υπηρεσίας στη γενική
διεύθυνση Τύπου Μέσης
Ανατολής.

02.07.1942
Αναχώρηση από Κάιρο για
Ιεροσόλυμα.

04.07.1942
Άφιξη στα Ιεροσόλυμα.

05.08.1942
Επιστροφή από τα Ιεροσόλυμα
στο Κάιρο.

04.06.1943
Διορίζεται Γενικός Διευθυντής
της κεντρικής υπηρεσίας Τύπου, η
οποία διαδέχτηκε τη γενική
διεύθυνση Τύπου Μέσης
Ανατολής.

28.04.1944
Υποβολή παραίτησης στον
πρωθυπουργό και υπουργό
Εξωτερικών, Γεώργιο
Παπανδρέου.

03.05.1944
Αποδοχή της παραίτησής του.

07.08.1944
Διάταγμα προαγωγής του σε
Τμηματάρχη Α' τάξεως.

15.09.1944
Άφιξη στον Τάραντα.

16.09.1944
Άφιξη στην Κάβα ντε Τιρρένι.

23.10.1944
Επιστροφή στην Αθήνα.

- 27.10.1944
Διαταγή ν' «αναλάβη υπηρεσίαν παρά τη διευθύνσει Διεθνών Μελετών και Πληροφοριών».
- 30.11.1944
Διαταγή ν' «αναλάβη υπηρεσίαν παρά τη διευθύνσει Πολιτικών Υποθέσεων».
- 25.05.1945
Διαταγή ν' «αναλάβη υπηρεσίαν παρά τω πολιτικώ γραφείω της Α.Μ. του Αντιβασιλέως».
- 19.04.1947
Διαταγή ν' «αναλάβη υπηρεσίαν παρά τη Β' πολιτική διευθύνσει ως Προϊστάμενος του τμήματος Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών και Διεθνών Μελετών».
- 30.12.1947
Μετάθεση στην Πρεσβεία της Άγκυρας, στη θέση του Γραμματέα.
- 27.04.1948
Διάταγμα προαγωγής σε Διευθυντή Β' τάξεως και τοποθέτησή του ως Συμβούλου στην Πρεσβεία της Άγκυρας.
- 14.07.1950
Διάταγμα προαγωγής του σε Διευθυντή Α' τάξεως.
- 01.03.1951
Διαταγή ν' «αναλάβη υπηρεσίαν» ως Σύμβουλος της Πρεσβείας στο Λονδίνο.
- 12.09.1951
Κατάταξή του «αυτοδικαίως» στο βαθμό του Συμβούλου Πρεσβείας Α' τάξεως.
- 27.06.1952
Διάταγμα προαγωγής του σε Πληρεξούσιο Υπουργό Β' τάξεως και τοποθέτησή του ως Πρεσβευτού στη Βηρυτό.
- 09.11.1952
Αναχώρηση από Λονδίνο για Αθήνα.
- 24.12.1952
Αναχώρηση από Αθήνα για Βηρυτό.
- 05.03.1953
Επίδοση Διαπιστευτηρίων στη Δαμασκό.
- 27.04.1953
Επίδοση Διαπιστευτηρίων στη Βαγδάτη.
- 14.04.1954
Επίδοση Διαπιστευτηρίων στο Αμάν.
- 17.07.1956
Τοποθέτηση στο Υπουργείο Εξωτερικών, στη θέση Προϊσταμένου της Β' πολιτικής Διεύθυνσης (Κύπρος – Τουρκία).
- 08.06.1957
Τοποθέτηση στην Πρεσβεία του Λονδίνου με βαθμό Πρεσβευτού.
- 05.09.1957
Διάταγμα προαγωγής του σε Πληρεξούσιο Υπουργό Α' τάξεως.
- 09.12.1960
Διάταγμα προαγωγής του σε Πρόεσβη.
- 06.12.1962
Τοποθέτησή του «εις διάθεσιν υπουργού».
- 12.01.1965
Δίπλωμα απονομής Πολιτικής Συντάξεως.
- 04.03.1965
Απονομή τίτλου «Πρόεσβευς επί τιμή».
- 28.03.1969
Δημόσια δήλωσή του ενάντια στη Δικτατορία.
- 20.09.1971
Ημέρα θανάτου του.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Οι παραπομπές στις υποσημειώσεις εντός του κειμένου, περιορίζονται σε πηγές, οι οποίες σχετίζονται άμεσα με τις παρατιθέμενες αναφορές.

ΠΗΓΕΣ

- English Dictionary, Clarendon Press, Οξφόρδη, 1957.
- Νικόλαος Χ. Αρώνης, *Αναθυμήματα από την εφηβεία του φίλου μου Γιώργου Σεφέρη*, Εκδόσεις Ενώσεως Σμυρναίων, 24, Αθήνα 1984.
- Ιωάννα Τσάτσου, *Ο αδερφός μου Γιώργος Σεφέρης*, Εστία, Αθήνα 1973.
- Κωνσταντίνος Τσάτσος, *Λογοδοσία μιας ζωής*, 2 τόμοι, Οι εκδόσεις των Φίλων, Αθήνα 2000.
- Γιώργος Σεφέρης, *Αντιγραφές*, (επιμ.) Γ.Π. Σαββίδης, Ίκαρος, Αθήνα 1978.
- Γιώργος Σεφέρης και Αδαμάντιος Διαμαντής, *Αλληλογραφία 1930-1966*, (επιμ.) Γ.Π. Σαββίδης, Ερμής, Αθήνα 1975.
- Γιώργος Σεφέρης και Γιώργος Αποστολίδης, *Αλληλογραφία 1931-1945*, (επιμ.) Μιχάλης Πιερός, Στιγμή, Αθήνα 1975.
- Γιώργος Σεφέρης και Τίμος Μαλάνος, *Αλληλογραφία 1935-1963*, (επιμ.) Δημήτρης Δασκαλόπουλος, Ολκός, Αθήνα 1990.
- Γιώργος Σεφέρης, *Πολιτικό Ημερολόγιο*, 2 τόμοι: (επιμ.) Αλέξανδρος Εύδης, Ίκαρος, Αθήνα 1979, 1985.
- Νίκος Σβορώνος, *Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας*, Θεμέλιο, Αθήνα 1972.
- Eric Hobsbawm, *Η εποχή των Άκρων*, Θεμέλιο, Αθήνα 2010.
- Δημήτριος Δημητρούλης, *Σεφέρης Γιώργος*, στο Πάπυρος Larousse Britannica· τόμος 46, Πάπυρος, Αθήνα 2007.
- Τάσος Σακελλαρόπουλος, *Το σώμα των Ελλήνων αξιωματικών στον πόλεμο και την πολιτική· στο Ιστορία της Ελλάδος του 20ου αιώνα, Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος· τόμος Γ1, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007.*
- Γιώργος Μάργαρης, *Ο πόλεμος 1940-1941· στο Ιστορία του Ελληνισμού· τόμος 8, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003.*
- Παναγιώτης Κανελλόπουλος, *Ημερολόγιο Κατοχής*, Εστία, Αθήνα 2003.
- Τσάτσου Ιωάννα, *Φύλλα κατοχής*, Εστία, Αθήνα 1976.
- Αλβανός Ραϋμόνδος, *Οι κατοχικές κυβερνήσεις: Η εμπόλεμη Ελλάδα 1940-1949· τόμος 8, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003.*
- Γιώργος Αθανασιάδης, *Η πράξη της ελληνικής τραγωδίας: Μέση Ανατολή 1941-1944*, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1994.
- Richard Clogg, *A short History of Modern Greece*, Cambridge University Press, London 1979.

- Μιχάλης Λυμπεράτος, *Οι οργανώσεις της αντίστασης*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007.
- Γιώργος Μαργαρίτης, *Από το Λίβανο έως τη Βάρκιζα*· στο *Ιστορία των Ελλήνων*· τόμος 13, Δομή.
- Προκόπης Παπαστράτης, *Οι κυβερνήσεις της εξορίας: Ένα ευρωπαϊκό φαινόμενο*· στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα*· τόμος Γ1, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007.
- Γιώργος Σεφέρης, *Χειρόγραφο Οκτ. '68*, (επιμ.) Π.Α. Ζάννας, Διάττων, Αθήνα 1989.
- Γιώργος Σεφέρης, *Έξι νύχτες στην Ακρόπολη*, (επιμ.) Γ.Π. Σαββίδης, Ερμής, Αθήνα 1974.
- Αλέξανδρος Αργυρίου, *Ποίηση και πολιτική: ο επώδυνος διχασμός*, εφ. ΤΟ ΒΗΜΑ, 27/2/2000.
- Παντελής Μπουκάλας, *Γιώργος Σεφέρης*, εκδόσεις εφ. Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, Αθήνα 2014.
- Γεράσιμος Ρομποτής, *Η διοίκηση στην ελληνική λογοτεχνία: Από τον λόγο στον υπάλληλο*, Διδακτορική διατριβή, Αθήνα 2017.

ΓΕΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ρόντρικ Μπήτον, *Γιώργος Σεφέρης. Περιμένοντας τον Άγγελο*, Ωκεανίδα, Αθήνα 2003.
- Γιώργος Σεφέρης, *Μέρες*, 7 τόμοι· τόμοι 1-5: χωρίς σχόλια ή ευρετήριο· τόμος 6: (επιμ.) Παναγιώτης Μέρμηγκας· τόμος 7: (επιμ.) Θεανώ Μιχαηλίδου, Ίκαρος, Αθήνα 1975-1990· τόμος 8: (επιμ.) Κατερίνα Κρίκου – Ντέιβις, Ίκαρος, Αθήνα (αναμένεται).
- Γιώργος Σεφέρης, *Δοκιμές*, 3 τόμοι· τόμοι 1-2 (επιμ.) Γ.Π. Σαββίδης, Ίκαρος, Αθήνα 1974· τόμος 3: (επιμ.) Δημήτρης Δασκαλόπουλος, Ίκαρος, Αθήνα 1992.
- Γιώργος Σεφέρης, *Χειρόγραφο Σεπ. '41*, (επιμ.) Αλέξανδρος Ξύδης, Ίκαρος, Αθήνα 1972.
- Μάρω Σεφέρη, *Αναμνήσεις από τη ζωή μου με τον Σεφέρη*, Η λέξη 53, Αθήνα 1986.
- Γιώργος Σεφέρης και Μάρω Σεφέρη, *Αλληλογραφία Α' 1936-1940*, (επιμ.) Μ.Ζ. Κοπιδάκης, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, Ηράκλειο Κρήτης 1989.
- Γιώργος Σεφέρης και Μάρω Σεφέρη, *Αλληλογραφία Β' 1944-1959*, έκδοση της Μαρίας Στασινοπούλου, στο στάδιο της προετοιμασίας.
- Γιώργος Σεφέρης, *Τετράδιο Γυμνασμάτων Β'*, (επιμ.) Γ.Π. Σαββίδης, Ίκαρος, Αθήνα 1976.
- Γιώργος Σεφέρης, *Ποιήματα*, (επιμ.) Γ.Π. Σαββίδης, Ίκαρος, Αθήνα, 1972.